

«Klimamelding for Den norske kirke»

Klimafotavtrykksanalyse 2012

og

samhandlingsplan for klima, miljø og bærekraft 2015 – 2020

(utkast pr 7. januar 15)

«En egen klimamelding for Den norske kirke må utarbeides så raskt som mulig. Den må konkretisere hvordan alle ledd i kirkens organisasjon kan bidra til å realisere Den norske kirkes ambisjoner for klima og bærekraft.

Meldingen må også synliggjøre og etterspørre hvordan dette perspektivet er ivaretatt i andre arbeidsområder som diakoni, trosopplæring og gudstjenesteliv.»

Sitatet ovenfor er del av Kirkemøte-vedtaket KM 4/12 Skaperverk og bærekraft – revidert prosjektplan.

Førord og innledning

Klimaendringer skjer allerede nå. Og de vil øke dramatisk i nær framtid og over hele kloden hvis vi ikke handler raskt. Dette slår FNs klimapanel fast i sin femte hovedrapport. Dens fjerde og siste del, samlerapporten, ble lansert i begynnelsen av november 2014.¹

Samtidig rapporteres det om dramatisk nedgang i verdens biologiske mangfold: Verdens bestander av pattedyr, fugler, fisk, reptiler og amfibier er halvert på bare 40 år. Aldri har det stått verre til for jordas biologiske mangfold enn nå, skriver Verdens Naturfond/ WWF i slutten av september 2014 i sin Living Planet Report 2014.²

Klimaendringer er konkrete og menneskeskapte. Klimagassutslipp er målbare og er forårsaket av våre aktiviteter. Derfor må også våre utslippskutt være konkrete og målbare. Nasjoner, enkeltpersoner, organisasjoner og institusjoner må handle, umiddelbart og på alle områder.

Den norske kirke (Dnk) har vært engasjert for miljø og rettferd, skaperverk og bærekraft i mange år og på forskjellig vis. Den har kommet med mange kraftfulle vedtak og opprop, deltatt i kampanjer og aksjoner og utfordret seg selv og andre.

Den har en unik plass og rolle når det gjelder klimautfordringene: Som en profetisk stemme kan og må den gjennom sin kommunikasjon utfordre både politiske beslutningstakere, viktige samfunnsaktører og oss som enkeltpersoner. Samtidig er den selv en stor organisasjon med mange tusen ansatte, stor aktivitet og tilhørende driftsbudsjetter, samt millioner kvadratmeter bygningsmasse. Derfor er Dnk som organisasjon ansvarlig for konkrete klimagass-utslipp.

Kirkemøtet 2012 bestilte derfor en klimamelding for hele kirken. I vedtaket om klimameldingen sies det at: «Den må konkretisere hvordan alle ledd i kirkens organisasjon kan bidra til å realisere Den norske kirkes ambisjoner for klima og bærekraft».

¹ <http://www.miljodirektoratet.no/no/Publikasjoner/2014/Oktober-2014/FNs-klimapanels-femte-hovedrapport-synteserapporten-hovedfunn/>

² <http://www.wwf.no/?44325/Dramatisk-nedgang-i-verdens-biologiske-mangfold>

Her er denne klimameldingen. Den består av tre deler:

1. En beskrivelse av **bakgrunn og kontekst for Kirkemøtets oppdrag**. Denne delen skal være en innføring i tematikken og beskriver fakta om klimagassutslipp, klimaendringer og klimapolitikk, globalt og i Norge. Den forteller også om kirkens engasjement for klima, miljø og rettferd. Og den gir en del nøkkeltall for 2012 for kirkens virksomhet og økonomi.
2. En **klimafotavtrykksanalyse for 2012**. Analysen er utarbeidet med hjelp av fagmiljøer, først og fremst firmaet MiSA (Miljøsystemanalyse) i Trondheim, som siden begynnelsen av 2014 er del av firmaet Asplan Viak. Denne analysen viser kirkens klimagassutslipp i 2012, generert gjennom bruk av fossile brenslere, energi og kjøp av varer og tjenester. I et vedlegg til denne analysen er det listet opp utslippene fra hvert enkelt fellesråd, sortert etter prosti og bispedømme.
3. Et kapittel om **bærekraftig kirkeliv**. I første del av dette kapitlet gjøres det rede for hvordan klima- og bærekraftperspektiver er ivaretatt i sentrale arbeidsområder i kirken.

I andre del legges det frem en plan for samhandling om miljø- og klimaledelse mellom kirkens forskjellige nivåer og aktører. Her gis det konkrete forslag til hovedfokus fremover, både for Kirkerådet, bispedømmene, lokalkirken ved menighetene og fellestrådene og Kirkens arbeidsgiver- og interesseorganisasjon KA.

Klimameldingen må ikke være et dokument som leses, for så å legges i en skuff. Den må brukes. Analysen bør diskuteres og føre til samhandling og tiltak som reduserer utslipp.

Klimameldingen vil formidle kunnskap, motivere og vise handlingsrom. Den skal være en invitasjon til kirkens mange beslutningstakere om å legge til rette for og aktivt delta i utstrakt samhandling for klima, miljø og bærekraft i årene fremover. Ingen kan tvinges, men alle trengs for å lykkes.

Avmaktsfølelse og ansvarsfraskrivelse har altfor ofte vist seg som to store hindringer, både i kirken og andre steder: «Ja visst må det handles, men her hos oss kan vi da ikke gjøre noe. Det er andres ansvar.» Nå må vi sammen vise at Bispemøtet i sin klima-appell 2007 hadde sine ord i behold, da de valgte som overskrift: «Det haster - Det koster - Det nytter!».

Jens-Petter Johnsen
Direktør i Kirkerådet

Innholdsfortegnelse

Del 1 Bakgrunn for Kirkemøtets oppdrag

1.1	Klimagassutslipp og klimaendringer	s. 7
1.2	Historiske trekk i internasjonal klimapolitikk	s. 8
1.3	Norges klimansvar og klimapolitikk	s. 11
1.4	Beregning av et klimafotavtrykk og klimaregnskap	s. 14
1.5	Eksempler for klimagassutslipp og klimaregnskap for 2012	s. 15
1.6	Den norske kirkes engasjement for klima, miljø og rettferd	s. 20
1.7	Den norske kirkes virksomhet og økonomi - nøkkeltall 2012	s. 23

Del 2 Klimafotavtrykksanalyse for Dnks virksomhet i 2012

2.1	Metode for beregning av klimafotavtrykk	s. 26
2.2	Resultater	s. 27
2.2.1	Samlet hovedresultat	s. 28
2.2.2	Resultater for Kirkerådet	s. 30
2.2.3	Resultater for bispedømmene	s. 31
2.2.4	Resultater for kommunal virksomhet	s. 32
2.2.5	Resultater for fellesrådene	s. 33
2.2.6	Normaliseringer av resultater	s. 34
2.3	Diskusjoner	s. 37

Del 3 Bærekraftig kirkeliv

3.1 Hvordan er klima, miljø, rettferd og bærekraft ivaretatt i sentrale arbeidsområder i kirken?	s. 42
3.1.1 Gudstjenesteliv	s. 43
3.1.2 Trosopplæring	s. 45
3.1.3 Diakoni	s. 46
3.1.4 Kommunikasjon	s. 47
3.1.5 Administrasjon	s. 47
3.2 Hvordan kan det etableres bedre samhandling mellom kirkens forskjellige nivåer om miljøledelse?	s. 49
3.2.1 Hovedfokus fremover for Kirkerådet	s. 49
3.2.2 Hovedfokus fremover for bispedømmene	s. 49
3.2.3 Hovedfokus fremover for menigheter og fellesråd	s. 50
3.2.4 Hovedfokus fremover for KA	s. 50

Vedlegg

Kommunespesifikke resultater, fordelt etter bispedømme og prosti

Del 1 Bakgrunn for Kirkemøtets oppdrag

1.1 Klimagassutslipp og klimaendringer

I løpet av 2013 og 2014 har FNs klimapanel lansert sin 5. hovedrapport. Dens siste del, synteserapporten, ble lansert 3. november 2014.³

Den slår fast at kunnskapsgrunnlaget siden fjerde hovedrapport i 2007 har blitt vesentlig forbedret, at klimaet har endret seg allerede og at det blir stadig varmere: Den globale gjennomsnittstemperaturen har allerede økt med 0,85 grader Celsius siden førindustriell tid. Hvert av de tre siste tiårene har vært varmere enn det forrige, og det siste tiåret har vært det varmeste siden 1850.

Samtidig er verdens ledere blitt enige om, og legger til grunn i internasjonale forhandlinger, at økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen skal begrenses til to grader i forhold til førindustriell tid for å unngå farlige klimaendringer.

Utslipp av klimagasser har aldri vært høyere. Rapporten slår fast at det er ekstremt sannsynlig at menneskespkapte utslipp har vært den dominerende årsaken til den målte økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen. Fortsatt økende utslipp øker risikoen for irreversible klimaendringer.

Mennesker og natur rammes allerede i dag

Allererede i dag har klimaendringer og mye ekstremvær ført til alvorlige skader for mennesker i sårbare områder og tap av naturmangfold. Marginaliserte grupper og fattige mennesker i utsatte regioner rammes spesielt hard. Økende klimaendringer vil gjøre fattigdomsbekjempelsen vanskeligere i årene fremover.

30. september 2014 ble WWFs *Living Planet Report* lansert for 10. gang,. Den slår fast at verdens bestander av pattedyr, fugler, fisk, reptiler og amfibier er halvert på bare 40 år. Aldri har det stått verre til for jordas biologiske mangfold enn nå.⁴

Verdens karbonbudsjett

I følge klimapanelets rapport finnes det tiltak som gjør det mulig å nå togradersmålet, men det byr på store teknologiske, sosiale og institusjonelle utfordringer. Globale klimagassutslipp må reduseres med 40-70 % fra 2010 til 2050 og være nær null eller under null i 2100. Å utsette kraftige utslippskutt til 2030 eller senere, vil øke utfordringene med å begrense oppvarmingen til to grader betydelig.

For å ha mer enn 66 % sjanse for å nå togradersmålet, må vi begrense utslippene våre til 2900 milliarder tonn CO₂. Av dette « karbonbudsjettet » har vi fra 1870 til 2011 brukt opp rundt 1900 milliarder tonn, dvs. omtrent to tredjedeler. Ved dagens tempo i utvinningen er verdens

³ <http://www.miljodirektoratet.no/no/Publikasjoner/2014/Oktober-2014/FNs-klimapanel-femte-hovedrapport-synteserapporten-hovedfunn/>

⁴ <http://www.wwf.no/?44325/Dramatisk-nedgang-i-verdens-biologiske-mangfold>

kvote brukt opp om anslagsvis 25 – 30 år. Kjente globale reserver av fossil energi er fire til syv ganger større enn dette budsjettet.

Rapporten slår også fast at, selv om det trengs store politiske grep og ny teknologi, så kan også hvert enkeltindivid bidra: «Adferd, livsstil og kultur påvirker energibruk og tilhørende utslipp. Det er stort potensial for utslippskutt i enkelte sektorer [. . .] Utslipp kan reduseres vesentlig gjennom endringer i forbruk, energisparingstiltak, kostholdsendringer og ved å kaste mindre mat.» Liknende beregninger er også foretatt av International Energy Agency i sin *World Energy Outlook 2014*.⁵

FNs klimaforhandlinger og klimatoppmøte i Paris 2015

I rammen av FNs klimaforhandlinger forsøker verdens land siden 1990-tallet å bli enige om hvordan man i fellesskap kan møte disse utfordringene og fordelene byrdene rettferdig. Mål er å bli enige om en ny internasjonal klimaavtale i Paris desember 2015. Avtalen skal regulere utslipp fra alle verdens land.

Historisk ansvar og betalingskapasitet er de to rettferdighetsprinsippene som får tilslutning fra flest land i klimaforhandlingene. FN-sambandet skriver på sine nettsider:

Selv om den nye avtalen skal pålegge alle land å kutte utslipp, er det enighet om at avtalen på en eller annen måte må gjøre forskjell på rike og fattige land.

Verdens land er svært uenige om hvordan den nye avtalen skal se ut. Ingen land har ennå meldt inn hvor mye de vil kutte utslippene etter 2020. Diskusjonene handler om hvor mye hvert land skal kutte, hvor forpliktende avtalen skal være, og hvordan ansvaret skal fordeles. Ingen av disse spørsmålene er avklart enda.⁶

1.2 Historiske trekk i internasjonal klimapolitikk

Verdens forskere har i lang tid og økende grad vist til problemene som klimaendringer skaper i hele verden. Erkjennelsen av omfanget, og at disse endringene er menneskeskapt, har økt radikalt de siste årene. Klimaendringer blir i dag ansett som en av de største utfordringene verden står overfor.

Også de fleste politikerne og statslederne erkjenner at dette truer livsgrunnlaget for millioner av nålevende mennesker, kommende generasjoner, mange plante- og dyrearter og hele økosystemer. Tidshorisonten for å gjennomføre drastiske tiltak som begrenser utslipp av klimagasser radikalt, er knapp.

Vår felles framtid 1987: Bærekraftig utvikling

Allerede i 1983 opprettet FN Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, ledet av Gro Harlem Brundtland. Kommisjonen skulle se på miljø- og fattigdomsproblemene og foreslå utviklingsstrategier som kunne bidra til å løse dem i sammenheng. I sin sluttrapport *Vår felles framtid* (Our common future, 1987) ble begrepet «bærekraftig utvikling» lansert.

Begrepet beskriver hvordan miljø, økonomi og sosial utvikling må sees i sammenheng. Verdenssamfunnet må dekke behovene til samtidens mennesker, uten at dette svekker

⁵ <http://www.worldenergyoutlook.org/>

⁶ <http://www.fn.no/Tema/Klima/Klimaforhandlinger/Mot-ny-avtale-i-2015-hva-forhandler-landene-om>

grunnlaget for framtidige generasjoner til å få dekket behovene sine. Allerede her ble klimaendringene definert som et av de alvorligste problemene.

Klimakonvensjonen 1992 og Kyoto-protokollen 1997

På miljøtoppmøte i Rio de Janeiro i 1992 ble verdens land enige om Klimakonvensjonen: Den setter som mål å unngå farlig menneskeskapt påvirkning på klimasystemet, og slår fast at de rike landene må gå foran og redusere sine utslipp av klimagasser. Så godt som alle land som er medlem i FN, har undertegnet konvensjonen.

En konkretisering av hvordan dette skulle gjøres ble forhandlet fram i Kyoto i Japan i 1997 (COP 3). Kyoto-protokollen fikk på plass det som manglet i Klimakonvensjonen: Tallfestede mål for hvor mye de rike landene må kutte sine utslipp av klimagasser. I gjennomsnitt skulle de rike landene kutte sine utslipp med fem prosent i perioden 2008-2012 sammenlignet med sine utslipp i 1990. Norges mål var at utslippene i 2008-2012 ikke skulle være mer enn en prosent høyere enn de var i 1990.

Kyoto-protokollen trådte i kraft i 2005. Den tillater landene som skal kutte sine utslipp, å gjøre det på andre måter enn ved kun å redusere sine egne utslipp innenlands. Avtalen åpner for tre såkalte *fleksible mekanismer*, som skal komme i tillegg til innenlandske tiltak. Disse har som formål å gjøre det billigere å nå klimamålene:

Internasjonal kvotehandel tillater rike land å kjøpe eller selge sine utslippskvoter seg i mellom.

Felles gjennomføring tillater samarbeid mellom to land som innebærer at et rikt land betaler for tiltak som reduserer utslippene i et annet rikt land. Den som betaler for tiltaket, får lov til å slippe ut mer innenlands, mens landet der tiltaket blir gjennomført må slippe ut tilsvarende mindre.

Den *grønne utviklingsmekanismen* (Clean Development Mechanism, CDM) lar rike land få rett til å øke sine egne utslipp ved å betale for tiltak som reduserer utslippene i fattige land. Disse tiltakene skal i tillegg bidra til bærekraftig utvikling i vertslandet.

Om kvotehandel

En handel med utslippskvoter fører ikke i seg selv til nedgang i utslippene. Den skal bare sørge for at utslippsrettighetene kan bli omfordelt. Det som gir kutt i utslippene er at staten deler ut og selger kvoter som samlet sett er mindre enn utslippene til landets bedrifter ville ha vært uten krav om begrensninger. Deretter skal kvotehandelen sørge for at det blir lønnsomt å slippe ut lite, og at man kutter først der det er billigst. Totalt sett skal utslippene gjennom dette bli lavere.

EU har under forhandlingene framstått som en pådriver for strengere klimaforpliktelser, og har arbeidet for å få alle land med i Kyoto-avtalen. I 2002 opprettet EU et system for omsetning av utslippskvoter, som et virkemiddel for å nå målet. Det ble fastsatt kvoter for seks industrisektorer: energi, stål, sement, glass, murstein og treforedling. EU har vedtatt et *kvotehandels-direktiv* og Norge har sluttet seg til EUs kvotesystem.

I Norge regulerer dessuten en klimakvotelov dette område. Den har som formål å begrense utslippene av klimagasser gjennom et system med kvoteplikt for utslipp av klimagasser og fritt omsettelige utslippskvoter. Miljødirektoratet har hovedansvaret for å forvalte og håndheve klimakvoteloven.

Å kjøpe kvoter innebærer å kjøpe en tillatelse til å slippe ut klimagasser. Én kvote tilsvarer utslipp av ett tonn CO₂. Fastlandsindustrien, olje og gassvirksomheten og luftfarten har plikt til å betale kvoter for sine utslipp. Staten både selger og deler ut gratis kvoter til disse bedriftene.

Pengene ble brukt til å støtte klimaprojekter, hovedsakelig i utviklingsland, som ble godkjent og kontrollert av tredjepart, f.eks. Det Norske Veritas.

Alle andre kan frivillig velge å kjøpe kvoter som kompensasjon for sine utslipp. Rundt 2007 var flere organisasjoner i gang med å etablere systemer for salg av klimakvoter. I Norge var antakelig Framtiden i våre hender først og størst med å selge klimakvoter til frivillige aktører.

Også bistands- og misjonsorganisasjoner som Kirkens Nødhjelp og Det norske misjonsselskap, som hadde partnere og klimaprojekter i utviklingsland, forsøkte en stund å etablere slike ordninger. På vegne av regjeringen overtok Miljødirektoratet ansvaret med å selge frivillige klimakvoter.

Både Framtiden i våre hender og Miljødirektoratet innstilte i slutten av 2013 sine ordninger for frivillig kvotekjøp.

Etter Kyoto-protokollens utløp i 2012

Kyoto-protokollen satte mål for de rike landenes utslipp fram til 2012. Planen var at landene skulle bli enige om nye mål på klimamøte i København i 2009 (COP 15). Dette målet ble ikke nådd. Først under forhandlingene i Doha i 2012 (COP 18) ble det enighet om en andre forpliktelsesperiode for årene 2013-2020, men denne omfatter færre land enn perioden 2008-2012. Dette er på langt nær tilstrekkelig for å oppnå nødvendig reduksjon i klimagass-utslipp.

Det finnes en rekke land med sterkt voksende økonomier, ikke minst Kina, som på ingen måte lenger kan betraktes som et utviklingsland. Det er derfor svært viktig at det arbeides for en forpliktende global klimaavtale. Neste mulighet, som man jobber fram mot, er COP 21 i Paris i slutten av 2015.

En global avtale er imidlertid ikke den eneste mulige veien videre. Fra lokalt til globalt nivå arbeides det på mange fronter. Flere land har tatt initiativ til andre typer avtaler som også kan gi kutt i utslippene. For eksempel har USA sammen med flere land rundt Stillehavet inngått en avtale om å utveksle klimavennlig teknologi. Dette kan gi lavere utslipp. Noen mener slike avtaler er en konkurrent til og en trussel mot å videreføre Kyoto-protokollen. Andre mener slike avtaler kan være et nyttig tillegg. Det er uansett mange som ser for seg at framtida vil bestå av en samling av ulike avtaler, for eksempel at noen land samarbeider om teknologiutvikling eller tilpasning, mens andre land deltar i kvotehandel slik som i dagens Kyoto-protokoll.

Vekst + klima = sant?

I midten av september 2014 ble «The new climate economy rapport» med tittel *Better growth, better climate* lansert, bl.a. i Oslo. Her pekes det på tre områder der det må skje drastiske endringer i de neste 15 årene: Byutvikling med stor befolkningstetthet og offentlig transport, forbedring av matproduksjon og energieffektivisering og bruk av alternativ energiformer som erstatter fossil brensel.

1.3 Norges klimanansvar og klimapolitikk

Det foreligger to rapporter som beregner Norges rettferdige andel i denne utslippsreduksjonen:

Rapporten *Norways Fair Share of an ambitious climate effort* fra august 2014 er utarbeidet av Stockholm Environment Institute på oppdrag fra Kirkens Nødhjelp (KN).⁷

Rapporten *Norges klimaansvar 2030*⁸ er utarbeidet på oppdrag fra Sosialistisk Venstreparti av en uavhengig forskergruppe og ble lansert i desember 2014.

Med utgangspunkt i Norges historiske ansvar og økonomisk kapasitet konkluderer begge rapportene med at Norge bør ta et betydelig større ansvar enn det som er gjort hittil, bl.a. gjennom regjeringens klimamelding og klimaforliket i Stortinget.

Rapporten *Fair Share* konkluderer med at Norge innen 2020 må kutte sine utslipp med nesten 300 % fra 1900-nivået, mens det innen 2030 må ned med 585 %. KN utfordrer regjeringen til å sette som mål 50 % innenlandske kutt innen 2030 samt å bevilge betydelige midler til utslippskutt og tilpasning i andre land.

Også rapporten *Norges klimaansvar 2030* sier at alle beregningene viser at Norge bør ta ansvar for betydelig større utslippskutt enn man gjør i dag. Det mest beskjedne estimatet er 24 millioner tonn, noe som tilsvarer nesten 50 % innen 2030 i forhold til Norges utslipp i 1990. Dette tallet øker til 318 millioner tonn CO₂-ekvivalenter dersom man vektlegger Norges økonomiske kapasitet høyere.

Hvordan omsette disse målsetningene i norsk politikk?

Allerede i 2006 leverte det såkalte lavutslipps-utvalget, ledet av prof. Jørgen Randers, på oppdrag fra Stortinget *NOU 2006: 18 Et klimavennlig Norge*.

Utvalgets hovedkonklusjon er at å redusere norske utslipp med to tredjedeler innen 2050 er nødvendig, gjørbart og ikke spesielt dyrt.

Utvalget anbefaler at Norge skal etablere en formell målsetting om å redusere klimagassutslippene fra norsk territorium med to tredjedeler innen 2050, og at denne målsettingen vurderes på ny i 2020. Det sies bl. a. følgende i NOUen:

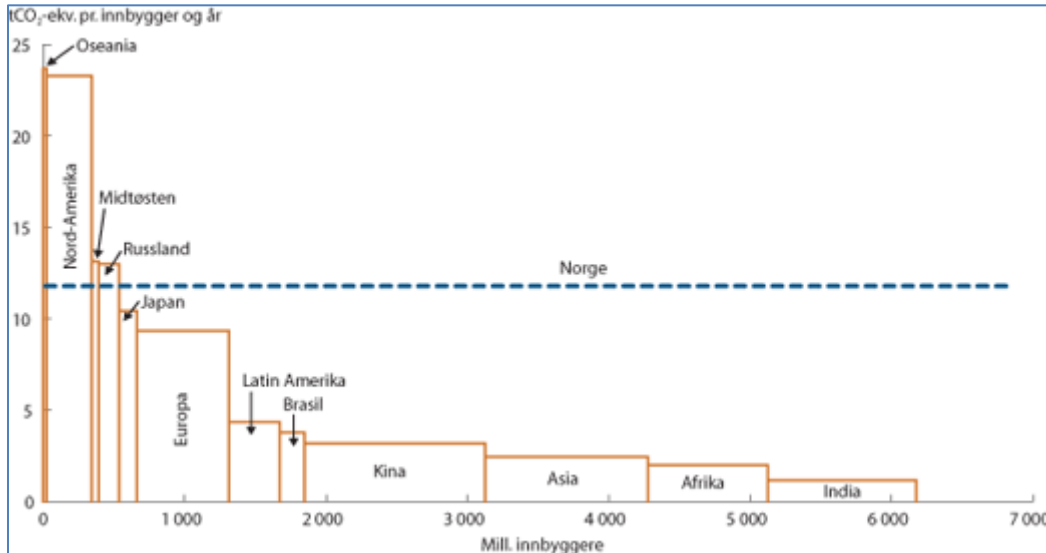
Utvalget har vurdert hva som kan være store kilder til norske utslipp fram mot 2050, og har vist hvilke tiltak som bør iverksettes for å redusere disse utslippene. En radikal omlegging av norsk livsstil i en mer klimavennlig retning ville kunne redusere framtidige utslipp mye.

Utvalget har likevel ikke valgt å anbefale dette, blant annet fordi vi mener det vil være en umulig politisk oppgave å realisere. Utvalgets anbefalinger er derfor et lite antall, hovedsakelig teknologisk baserte, tiltak hvor hvert enkelt tiltak har et forholdsvis stort potensial for reduksjoner. Utvalget erkjenner at også disse tiltakene kan være vanskelig å få gjennomført. Derfor er det helt nødvendig at det norske samfunnet får en dyp forståelse for klimaproblemet og løsningene, slik at tiltakene skal kunne bli iverksatt.

⁷ <https://www.kirkensnodhjelp.no/contentassets/c1403acd5da84d39a120090004899173/ny-2014-klimarapport-final-web.pdf>

⁸ <https://www.sv.no/wp-content/uploads/2014/12/Norges-klimam%C3%A5l-2030-endelig-rapport.pdf>

Lavutslippsutvalget konstaterer også, til tross for målsettingen om reduksjon, at Norges samlede utslipp har økt fra 49 til 55 MtCO₂-ekv., dvs. med ca. 10 prosent. Det gir nesten 12 t CO₂-ekv. pr. innbygger.

Figur 3.11 fra NOU 2006:18. Årlige klimagassutslipp pr. innbygger i viktige regioner. De årlige utslippene er proporsjonal med boksenes flateinnhold.

Regjeringens klimameldinger 2007 og 2012 og Stortingets klimaforlik 2008 og 2013

St.meld. nr. 21 (2011–2012) Norsk klimapolitikk ble avgitt 25. april 2012. Den avløser St.meld. nr. 34 (2006–2007) Norsk klimapolitikk fra 22. juni 2007. Begge klimameldinger beskriver regjeringens klimatiltak for å følge opp Kyoto-forpliktelsene.

Kirkemøtes vedtak 2012 som bestilte en klimamelding for Dnk kom noen få dager før regjeringens klimamelding ble offentliggjort, sterk forsinket, i april 2012. Kirkemøtets vedtak må forstås på bakgrunn av den utålmodigheten og forventningen som preget norsk offentlighet og en samlet miljøbevegelse på dette tidspunktet.

Begge klimameldingene fra regjeringen inneholder sektorvise planer for redusert utslipp av CO₂ i Norge og, i den første klimameldingen fremfor alt, kjøp av klimakvoter i utlandet.

Både i 2008 og 2013 ble klimameldingene fulgt opp av klimaforlik i Stortinget som skjerpet målsettingen og profilen.

Någjeldende klimamelding la opp til å kutte utslipp av klimagasser (målt som CO₂-ekvivalenter) med 30 % innen 2020, med 1990 som referanseår, med ytterligere 10 % om mange nok andre land legger seg på tilsvarende mål.

Norge skulle bli karbonnøytralt innen 2050, om en får en "ambisiøs internasjonal klimaavtale på plass" innen 2030. Viktige sektorer for tiltak i Norge er petroleum og energi, transport, industri, primærnæringer og avfall.

Et av de viktigste punktene i klimaforliket er at Norge skal satse på å bli karbonnøytralt i 2030 i stedet for 2050. Dessuten skal to tredjedeler av utslippsreduksjonene skje nasjonalt.

Også enkeltpersoner, virksomheter og organisasjoner som ikke er kvotepliktig, ble oppfordret til å beregne sitt klimafotavtrykk, redusere sine klimagassutslipp og frivillig kjøpe kvoter for å minke den totale utslippsmengden.

Det ble lansert en rekke klimakalkulatorer, og flere tilbød kjøp av klimakvoter.

Er Norge på vei mot et lavutslippssamfunn?

Med tittelen *Norge på vei mot lavutslippssamfunnet* lanserte Miljødirektoratet oktober 2014 en rapport som aktualiserer arbeidet til Lavutslippsutvalget i 2006⁹. Rapporten danner et kunnskapsgrunnlag for hvordan vi kan omstille Norge til et lavutslippssamfunn. Den identifiserer klimatiltak i hver sektor for å redusere klimagassutslippene på kort og lang sikt, og viser at det er mulig for Norge å bli et lavutslippssamfunn innen 2050.

Rapporten slår fast at utslipp per verdensborger må reduseres med 40–70 prosent innen 2050. Dette betyr et utslipp per person på mellom 1,5 og 3,1 tonn CO₂-ekvivalenter i 2050.

Norges utslipp av klimagasser per innbygger er i dag om lag 10 tonn, verdensgjennomsnittet er på om lag sju tonn.

Rapporten sier at en omfattende reduksjon i Norge forutsetter at andre land også gjennomfører en ambisiøs klimapolitikk og dessuten

store gjennombrudd knyttet til teknologiutvikling innen prosessindustrien, karbonfangst- og lagring i industrien, at så godt som alle offshorefelt som fortsatt produserer i 2050 er elektrifisert, storskala innfasing av lavutslippskjøretøy og storstilt utbygging av kollektivnettet. Vi må også ha fokus på hvordan vi produserer og forbruker mat.

Den omfattende rapporten på rundt 350 sider skisserer tre utviklingsbaner med forskjellig ambisjonsnivå frem mot 2030. Den viser hvordan de forskjellige samfunnssektorene kan bidra til utslippsreduksjon. Som Lavutslippsutvalget fokuserer også denne rapporten bare i liten grad på forbrukeradferd.

Den viser til at en studie av det europeiske miljøbyrået viser at klimagassutslippene av husholdninger kan variere betydelig: Husholdninger som forårsaker lavere klimagassutslipp har en tendens til å være i urbane områder, bruke kollektivtransport heller enn privatbil, bruke fornybar energi til oppvarming, ha mindre boligareal per person, bo i leiligheter heller enn eneboliger og spise mindre kjøtt. Videre bruker disse husholdningene mer penger på fritidsaktiviteter og er villige til å betale mer for kvalitet enn kvantitet når de kjøper produkter. En økende bevissthet hos forbrukerne om sammenhengen mellom klimagassutslipp og forbruk blir dermed viktig.

⁹ <http://www.miljodirektoratet.no/no/Nyheter/Nyheter/2014/Okttober-2014/Norge-pa-vei-mot-lavutslippssamfunnet/>

1.4 Beregning av et klimafotavtrykk og klimaregnskap

Hvordan kan man beregne klimafotavtrykket til et land, en kommune, en organisasjon, bedrift eller en familie? Hvilket klimafotavtrykk har gudstjenester, korøvelser, barnesamlinger, kirkelige handlinger, dvs. hele kirkens virksomhet? Går det an å beregne denne type klimapåvirkning?

Det finnes forskjellige tilnærminger og metoder, og disse er under konstant diskusjon og forbedring. Det har vært reist kritikk mot ensidig å anlegge bare et geografisk « produsent» perspektiv på hvor utslippene blir produsert, slik Kyoto-protokollen legger opp til.

Som eksempel offentliggjorde *Dagens Næringsliv* 26. juni 2014 en artikkel om dette temaet under overskriften «Sår tvil om norsk karbonavtrykk». Forskere ved Norges Handelshøgskole uttaler her at tradisjonelle klimaregnskap kan ha kamuflert det reelle karbonutslippet. Kan det hende at man i noen tilfeller har «outsourcet» problemet til noen andre?

Forskerne gjør oppmerksom på at import har stor betydning for Norge. Omtrent 40 % av karbonavtrykket til husholdninger er knyttet til varer og tjenester som er importert. Har vi et klima-ansvar for de varer som andre land produserer til vårt forbruk? Vurderer man utslipp over tid, og bare måler lokale utslipp her hjemme, som er den tradisjonelle måten å se på dette på, overser man den delen av utslippene som faktisk øker pga. vår adferd i Norge.

Alternativt foreslår disse forskerne å måle «karbonavtrykket» til en husholdning eller virksomhet, dvs. den totale mengden karbondioksid som hvert år slippes ut gjennom reising, bruk av energi, maten man spiser, avfallet man produserer og produktene man kjøper.

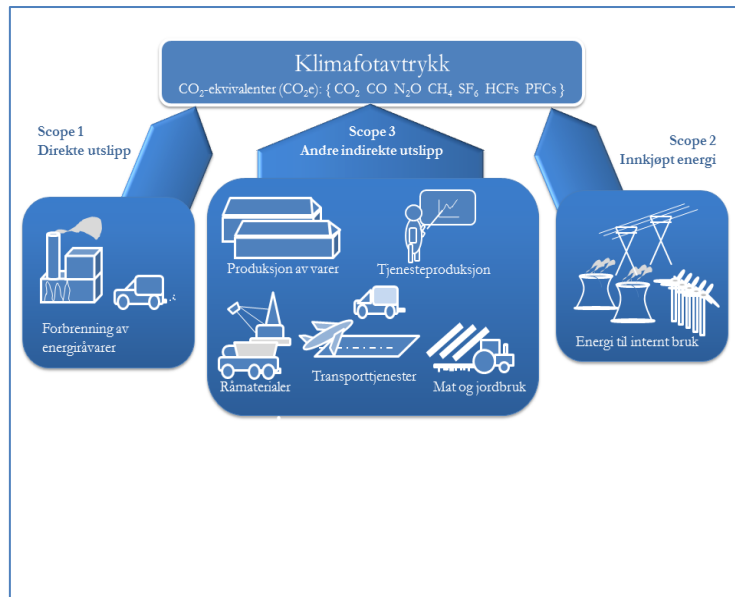
Greenhouse Gas (GHG) –protokoll

GHG protokollen er en ofte benyttet standard i oppsett av et klimaregnskap. Den ble utviklet av World Resources Institute og World Business Council for Sustainable Development rundt årtusenskiftet, og ble 2006 anerkjent som en allmenn internasjonal standard, bl. a. av International Standard Organisation. GHG er blitt det mest brukte verktøyet for å beregne klimagass-utslipp for bedrifter, regjeringer, kommuner m.fl..

Et element i GHG-protokollen er inndelingen av direkte og indirekte utslipp i Scope 1 (direkte utslipp), Scope 2 (indirekte utslipp fra innkjøpt energi) og Scope 3 (indirekte utslipp fra alle andre innkjøp / aktiviteter).

I en rekke klimaregnskap har utslipp fra scope 3 (innkjøp) vært mangelfulle eller helt fraværende i klimaregnskap, ofte med begrunnelsen fra nettopp GHG protokollen om at det er frivillig å rapportere i denne standarden.

Nyere bidrag i arbeidet med å standardisere og beregne klimautslipp fokuserer derimot på å inkludere også disse utslipp.

Scope 1, 2 og 3 iht. GHG protokollen (Pettersen, Larsen et al. 2010)

Konsum versus produksjon

Et klimafotavtrykk beregner alle utslipp et konsum forårsaker. I praksis betyr dette at utslippene fra en fabrikk ikke automatisk blir ansvarliggjort den kommunen eller det landet fabrikken ligger i. I stedet blir heller utslippet ansvarliggjort den som konsumerer de produserte varene og tjenestene.

For mange virker dette som en mer rettferdig måte å fordele utslippene på, og det gir opplagt et bedre bilde på hvor bærekraftig et samfunn er. Et produksjonsbasert klimaregnskap vil hovedsakelig bare avdekke hvor industri (og andre utslippskilder) er lokalisert, mens et konsumbasert klimaregnskap forteller hva det er som trigger disse utslippene. Dette gjør at konsumbaserte klimaregnskap ofte er bedre egnet til bruk i tiltaksanalyser, spesielt i de tilfellene der virksomheten som måles har liten mulighet til å påvirke industri og produksjon, slik det også er tilfelle med Dnk.

For eksempel har denne måten å tenke konsumbasert ført i noen kommuner til en ny måte å tenke på og har åpnet for nye handlingsalternativer:

Kommunene har fått en stor mulighet til å påvirke sine egne indirekte utslipp, for eksempel gjennom å benytte sin innkjøpsmakt til å endre produksjonen av varer og tjenester både innen og utenfor kommunegrensene i en mer bærekraftig retning. Det er denne tilnærmingen som også benyttes av firmaet MiSA.

1.5 Eksempler på klimagassutslipp og klimaregnskap for 2012

Tallene fra SSB viser at det ble sluppet ut 52,9 millioner tonn klimagasser fra norsk territorium i 2012. Dette tallet kan deles opp på mange forskjellige måter.

Utslipp av klimagasser. Foreløpige tall. Mill. tonn CO₂-ekvivalenter¹

	2012	Endring i prosent	
		Siden 1990	2011 - 2012
¹ Omfatter ikke utenriks sjø- og luftfart.			
Utslipp fra norsk territorium	52,9	5,1	-0,8
Olje- og gassutvinning	13,7	76,7	0,5
Industri og bergverk	11,8	-38,2	0,4
Energiforsyning	1,6	393,5	-24,1
Oppvarming i andre næringer og husholdninger	1,4	-46,7	-11,2
Veitrafikk	10,1	30,1	0,4
Luftfart, sjøfart, fiske, motorredskaper m.m.	7,4	30,6	0,9
Jordbruk	4,5	-10,3	-0,2
Andre kilder	2,5	14,6	1,1

Utslipp per innbygger av CO₂ og klimagasser i alt var i 2012 henholdsvis 8,8 og 10,5 tonn CO₂-ekvivalenter. Utslipp per innbygger av klimagasser i alt har gått *ned* med 11 prosent siden 1990, mens utslipp per innbygger av CO₂ har *økt* med 7 prosent. Utslippene av CO₂ per innbygger ligger på samme nivå som gjennomsnittet for landene i Vest-Europa.

Klimabelastning fra enkeltpersoner og husholdninger

Klimakalkulatoren fra Miljødirektoratet oppgir hva hver enkeltperson i Norge produserer av CO₂-utslipp:

En person med en månedlig netto-inntekt mellom 25 000 og 30 000 kroner forårsaker i snitt 6,45 tonn CO₂. 25 000 km bilkjøring med en bil som forbruker i snitt 0,8 l bensin pr.mil, har et utslipp på 5,6 tonn.

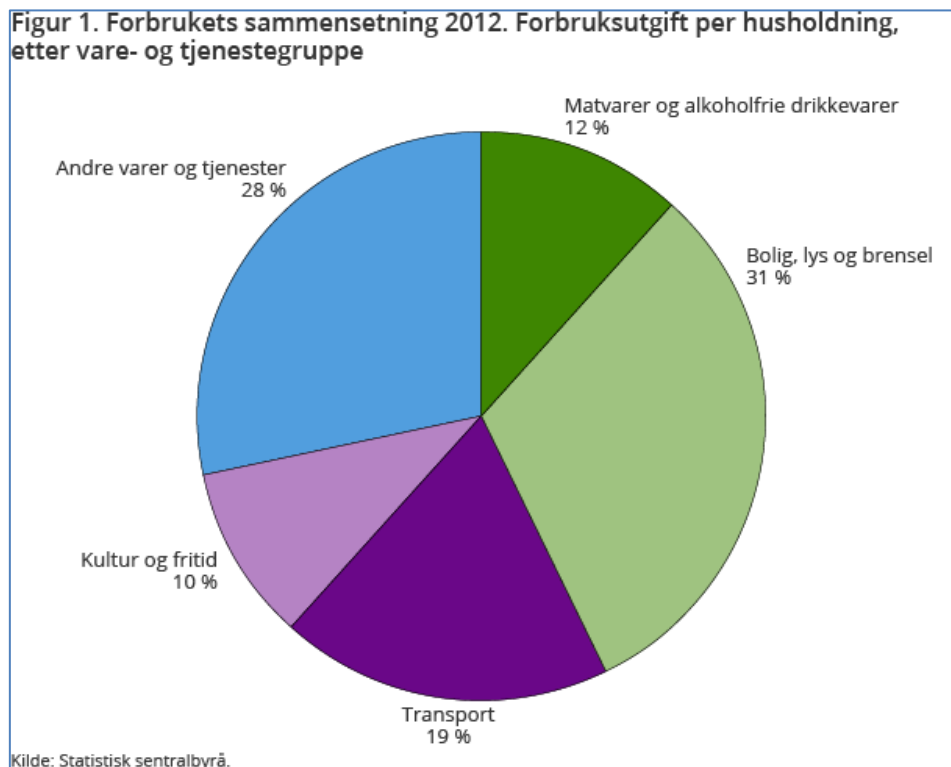
Tre årlige flyreiser t/r, henholdsvis en i Skandinavia, en i Europa og en i verden for øvrig forårsaker utslipp på 6,26 t CO₂-ekvivalenter.

Matvaner med mye spising av kjøtt, oppvarming og bruk av større boarealer er andre faktorer som påvirker enkeltpersoners og familiers klimautslipp.

Alt dette kan være nyttige referanseverdier for å tolke utslipp forårsaket av kirkens aktiviteter, selv om man må være klar over at slike beregninger er komplisert. Andre beregningsmåter og klimakalkulatorer kan gi noe variasjon i tallverdiene.

Lite endring i forbruksmønsteret¹⁰

Private husholdninger brukte i gjennomsnitt 436 000 kroner på varer og tjenester i 2012. Dette er en realøkning på 5,7 prosent i forhold til 2009. Husholdningenes utgifter til bolig, lys og brensel har flatet ut etter flere år med vekst, og utgiftene til kultur og fritid har gått noe ned.

NSBs klimakalkulator:

Hvordan tog, buss, bil og fly påvirker miljøet vårt

Eksempel 1: Fra Oslo til Bodø:

Tog: 85,2kg CO₂ e Buss: 48,3kg CO₂ e Bil: 132kg CO₂ e Fly: 153kg CO₂ e

Forutsetninger:

Tog: Basert på en strekning på 1275 km, i gjennomsnitt 34 % belegg passasjerer, strekningen består av 551 km el-tog og 724 km dieseltog.

Buss: Basert på en strekning på 1185 km, i gjennomsnitt 50 % belegg passasjerer, dieselbusser.

Bil: Basert på en strekning på 1185 km, i gjennomsnitt 1,6 personer,

Andre eksempler på beregnede klimafotavtrykk

Kommuner

MiSA har analysert klimafotavtrykk for en rekke norske kommuner. Oslo kommunes produksjon av kommunale tjenester er ansvarlig for omtrent 580 000 tonn CO₂-ekvivalenter, dvs. omtrent 1 tonn per innbygger.. Største bidragsyttere er energibruk og vedlikehold og investeringer i bygg, vei og anlegg.

Totalt varierer norske kommuners klimafotavtrykk fra mindre enn 0,4 tonn til nesten tre tonn CO₂-ekvivalenter per innbygger. Dette er til tross for at kommunalt tjenestetilbud skal være noenlunde likt i hele landet.

Spesielt to parametre synes å påvirke klimafotavtrykket i stor grad; innbyggertallet og den økonomiske situasjonen i kommunen. En generell trend er at små kommuner har høyere klimafotavtrykk per innbygger sammenlignet med mer folkerike kommuner. Dette henger sannsynligvis sammen med at det er mer utfordrende å organisere kommunale tjenester på en effektiv måte i små kommuner. Dessuten har rike kommuner generelt et høyere forbruk i tjenesteproduksjonen.

Institusjoner og bedrifter

Men det er ikke bare kommunene som kan foreta et klimaregnskap. MiSA har gjennomført et klimaregnskap for NTNUs virksomhet i 2009. Det viser et klimafotavtrykk på nærmere 92 000 tonn CO₂-ekvivalenter. Energibruk (ca.25 %) og transport (23 %) har bidratt mest til utslipp.

Miljø- og klimarapporten for firmaet Glava as viser totalutslipp av rundt 24 000 tonn CO₂-ekvivalenter for år 2011. Glava er et norsk industriselskap som produserer hovedsakelig glassull som isolasjonsmateriale. Firmaet er underlagt kvotereguleringer for CO₂-utslipp fra Miljødirektoratet og er dermed eksempel på en aktør som må levere et klimaregnskap.

Norges største finanskonsern, DNB asa oppgir for 2012 et CO₂-utslipp på 19 2228 t CO₂-ekvivalenter. DNB rapporterer 2,1 millioner personkunder og 9752 årsverk i Norge i 2012.

Det er viktig å være klar over at mens beregningene for kommunene og NTNU er utført etter klimakost-modellen, akkurat som beregningen av Dnks klimafotavtrykk, er beregningene for Glava og DNB blitt gjennomført av et annet firma og en annen beregningsmodell, sannsynligvis med mye mindre vekt på eller helt uten utslipp fra Scope 3, dvs. utslipp fra innkjøp og forbruk.

1.6 Den norske kirkes engasjement for klima, miljø og rettferd

Verdens politiske og religiøse ledere høsten 2014

For å sikre fremdrift i de globale klimaforhandlingene samlet FNs generalsekretær Ban Ki-moon 23. september 2014 mange av verdens ledere i New York. I forkant samlet Kirkenes Verdensråd og samarbeidsforumet *Religions for Peace* 30 av verdens religiøse ledere samme sted og formulerte et felles statement med tittel *Climate, Faith and Hope: Faith traditions together for a common future* som adresserer klimautfordringen og som vil utfordre og motivere verdens politiske ledere.¹¹

Samtidig med møtet i New York oppfordret religiøse ledere i hele verden til klimahandling, og sivilsamfunnet arrangerte store klimademonstrasjoner verden over.

21. september 2014 overleverte representanter fra tros- og livssynssamfunn i Norge en klimaappell til norske politikere.¹² Appellen er signert av ledere fra 11 ulike norske livssynssamfunn, inkludert Den norske kirke, Islamsk Råd Norge, Det mosaiske Trossamfund, Norges Kristne Råd og Human-Etisk Forbund.

Appellen ber norske politikere om å legge om politikken i klimavennlig retning langt raskere enn i dag, og om å inngå sterkere klimaforpliktelser, både når det gjelder utslippskutt og finansiering av klimatilpasning. Biskop Desmond Tutu, som var på Norgesbesøk, roste dette tverreligiøse engasjement: «Det er svært viktig at religiøse aktører mobiliserer i klimasaken.

¹¹ <http://interfaithclimate.org/the-statement>

¹² <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=419104>

Dette er vår tids største etiske utfordring. Bevaring av skaperverket står helt sentralt i alle religioner.»

Mellomkirkelig Råd kom 27. november 2014 med uttalelsen «Må styrke Norges klimainnsats». Her sies det:

Norge har, som rik oljenasjon, et særlig ansvar for å redusere de globale klimaendringene. Vårt klimapolitiske bidrag bør reflektere en rettferdig byrdefordeling basert på vår økonomiske kapasitet og historiske ansvar. Norge må kutte sine utslipp med minst 50 prosent innen 2030. Og vi må øke vår bidrag til klimafinansiering i årene som kommer.

Kirkemøtet 2012: Bestilling av en klimamelding for Den norske kirkes virksomhet
Bestillingen av en klimamelding for Dnks virksomhet, slik den er gjengitt i begynnelsen av dette dokumentet, er del av vedtaket i sak KM 4/12 *Skaperverk og bærekraft – revidert prosjektplan*.

Denne kirkemøtesaken var en midtveis-evaluering av samarbeidsprosjektet «Skaperverk og bærekraft» (SoB) og et ledd i en lang rekke av saker som omhandler klima-, miljø- og rettferdssaker.

Det var Kirkemøtet 2007 som opprinnelig tok initiativ til et slikt samarbeidsprosjekt. Kirkemøtet 2008 behandlet et konkret forslag til prosjektrealisering som så ble startet i begynnelsen av 2009. Dette samarbeidsprosjektet fikk raskt klima og klimarettferdighet som sitt sentrale fokus. I midtveisevalueringen fattet Kirkemøtet 2012 et omfattende vedtak rettet til forskjellige adressater.

I den delen av vedtaket som retter seg mot regjeringen, Stortinget og de politiske partiene forutsetter Kirkemøtet «at Regjeringen legger frem den nye klimameldingen før sommeren uten å senke ambisjonsnivået i klimaforliket». Videre sies det en del om forventninger til konkret politikk både på hjemmebane og i internasjonale klimaforhandlinger.

Dette var bakgrunnen for at Kirkemøtet i samme vedtak ba de sentralkirkelige råd om å utforme en egen klimamelding for Dnk. Vedtaket fortsetter med følgende punkter:

Ved gudstjenestereformens avslutning må personalressurser omdisponeres til arbeid med klima- og skaperverksspørsmål.
Prioritere arbeid for å støtte «grønt» arbeid i lokalmenighetene gjennom inspirasjon, materiell og veiledning.
Etablere gode rapporteringsrutiner for «grønne» tiltak.
Bærekraft-perspektivet må integreres og styrkes i trosopplæring, diakoni og forkynnelse.
Arbeide med teologisk refleksjon om skaperverksspørsmål i samarbeid med utdanningsinstitusjonene.
Følge opp dialogen med Opplysningsvesenets Fond (OVF) om kapitalforvaltning. De etiske retningslinjene for forvaltning av kapitalen må gå foran hensynet til økonomisk gevinst.
Kirkemøtet ber Kirkerådet å vurdere et nytt prosjekt med OVF-finansiering tilknyttet diakoniplanens virksomhetsområde «Vern om skaperverket».

Erfaringer fra et mangeårig kirkelig engasjement for miljø og rettferd
Bispemøtet behandlet allerede i 1969 en sak om «Forurensing av natur og folkeliv» og tematiserte «oljefunnenes etiske perspektiver» i 1975.

Etter Kirkemøtets etablering som Dnks øverste organ har det en rekke ganger behandlet spørsmål knyttet til klima, miljø, forbruk og rettferd (f.eks. 1989, 1996, 2001, 2003, 2007, 2008, 2012 og 2013) og fattet tydelige og ambisiøse vedtak, ikke minst rettet mot kirken selv. Mange forskjellige tiltak og virkemidler er lansert, alle nivåer i kirken og de fleste av kirkens arbeidsområder er blitt utfordret.

I årenes løp har Kirkemøtet også gjentatte ganger gitt uttrykk for utålmodighet og beklaget manglende samhandling og oppfølging av tidligere vedtak.

Arbeidet har vært preget av en viss dobbelhet: På den ene siden har engasjementet kontinuerlig vokst og utfordret stadig flere av kirkens arbeidsområder og medarbeidere. Det ligger i miljøspørsmålenes egenart at «alt henger sammen med alt».

Bærekraft krever en helhetlig tilnærming som er krevende i en så stor og mangfoldig organisasjon som Den norske kirke.

På den andre siden har engasjementet på samme tid fulgt allmenne miljøtrender i samfunnet. Målt mot de forventningene som enstemmige kirkemøtevedtak har skapt, har oppfølgingen og tilslutningen fra en del bispedømmer og menigheter til tider vært skuffende.

En av grunnene til dette kan nok være at Dnk har en organisasjonsstruktur som gjør de enkelte enhetene i stor grad økonomisk og administrativt uavhengig av hverandre. Når ressursene er knappe og arbeidsbelastningen stor, kan det virke nærliggende å føle at man selv ikke kan bidra stort i dette arbeidet, selv om man støtter og er glad for kirkens engasjement i miljø- og bærekraftarbeidet.

Kompleks organisasjonsstruktur, varierende rammer, ny kirkeordning

Kirkens komplekse organisasjonsstruktur har mange ledelses- og beslutningsnivåer. Finansieringen av nesten hele virksomheten er avhengig av offentlige tildelinger over stats- og kommunebudsjetter. Som følge av dette er de økonomiske rammevilkårene for kirkelig

aktivitet svært varierende i forskjellige lokalsamfunn og regioner i landet. Samarbeid og aktiv oppfølging av felles overordnede mål er i stor grad avhengig av frivillighet.

I tillegg er Dnk på vei mot en ny kirkeordning etter historiske endringer i Grunnloven våren 2012. Hele organisasjonen er inne i en omformingsprosess.

Det er derfor svært viktig at en klimamelding for Dnk er fleksibel nok til å ta høyde for situasjonen slik den er. Selv om dette gir ekstra utfordringer, gir det også mulighet til å tenke klima, miljø og bærekraft som en integrert del av disse endringsprosessene.

Kirkerådets oppdragstolkning og målsetting for

klimameldingen

Det er viktig å være kjent med forholdene nevnt ovenfor for å forstå Kirkerådets tolkning av oppdraget om å utforme en klimamelding for Dnk.

Det har vært fra starten av vært et overordnet ønske om at en slik klimamelding ikke må bli et dokument som havner i en skrivebordsskuff, men at det kan bli en ambisiøs samhandlingsplan for kirkens arbeid med klima, miljø og bærekraft.

Mål

Klimameldingen for Den norske kirke skal ...

- måle status for kirkens klimafotavtrykk og hjelpe til å identifisere forbedringspunkter
- definere indikatorer og sette nye mål
- informere og involvere internt i kirken: ansatte, tillitsvalgte og frivillige
- informere eksternt og invitere til samarbeid: statlige etater og kommuner, organisasjoner og institusjoner lokalt og nasjonalt
- utvikles til et verktøy for effektiv miljøledelse i hele Dnk og omfatte arbeidsområdene gudstjenesteliv, trosopplæring, diakoni, kommunikasjon, drift av bygninger og kirkegårder, samt kontor-, møte-, og besøksvirksomhet
- forankres i årsplaner og årsmeldinger

Målgrupper

Internt: Ansatte, tillitsvalgte og ledere lokalt, regionalt og nasjonalt i Dnk

Eksternt: Politikk, forvaltning, samarbeidspartnere, offentligheten

Innhold og metode

Det utarbeides en klimafotavtrykksanalyse for Dnks virksomhet for driftsåret 2012. Denne analysen skal være utgangspunkt for identifisering av viktige utviklingsområder og forbedringstiltak på alle nivåer.

Meldingen beskriver en samhandlingsplan som viser hvordan klima, miljø, rettferd og bærekraft blir ivaretatt i sentrale arbeidsområder og gjennom samarbeid mellom forskjellige nivåer i kirken. Basert på enkelhet og funksjonalitet skal det defineres indikatorer for oppfølging og etableres rutiner for samhandling og rapportering, for eksempel som en del av arbeidet med årsmeldinger og årsplaner.

Forutsetninger og evaluering

Når det gjelder beregning av Dnks klimafotavtrykk og CO₂-utslipp innhentet Kirkerådet tilbud fra eksterne leverandører av slike tjenester.

Firmaet MiSA as i Trondheim, som i løpet av samarbeidet ble kjøpt opp av firmaet Asplan Viak as, ble valgt som samarbeidspartner.

MiSA (Miljøsystemanalyse) har spesialisert seg på å beregne klimafotavtrykksanalyser på bakgrunn av foreliggende regnskapstall, ikke minst fra KOSTRA-rapporteringen. Også alle kirkelige fellesråd skal rapportere sine årsregnskaper til KOSTRA. På denne måten kunne man unngå å bruke betydelige tids- og personalressurser til å innhente nødvendige grunnlagstall for en slik analyse.

En fremtidig evaluering av om Klimameldingen har blitt et effektivt verktøy for miljøledelse i kirken vil først kunne foretas etter en viss tid. Planen må tas i bruk på alle nivåer, og utvikles/forbedres i fellesskap. Dette vil kreve aktiv tilslutning til arbeidet fra alle involverte instanser og beslutningstakere i målgruppene.

Kirkemøtet forutsatte eksplisitt økt støtte til arbeidet, både økonomisk og personalmessig.

1.7 Den norske kirkes virksomhet og økonomi - nøkkeltall 2012

Hva kjennetegner virksomhetene i Dnk? Hvilke aktiviteter arrangeres hvor ofte? Hvem er ansvarlig for prioriteringene? Hvilke valgmuligheter har man? Det er mange relevante spørsmål som dukker opp når man skal lage en oversikt over aktiviteter i Dnk.

Selv om Stortinget 2012 vedtok endrede relasjoner mellom stat og kirke og gjorde de nødvendige endringer i Grunnloven, er Dnk fortsatt preget av å ha vært en statskirke i flere hundre år. Fremdeles er dens virksomhet i all hovedsak finansiert over offentlige budsjetter. Styringen utøves fremdeles av Kirkedepartementet gjennom årlige tildelingsbrev til og styringssamtaler med Kirkerådet og bispedømmerådene.

Tildelingsbrev fra kirkedepartementet sier noe om forventningene som er knyttet til bevilgningene:

Regjeringen legger vekt på at Den norske kirke er av stor betydning for mange nordmenn, og vil føre en politikk som sørger for at kirken opprettholdes som folkekirke. Hovedmålet for bevilgningene over statsbudsjettet er å støtte opp under Den norske kirke i samsvar med Grunnloven § 16. Fra dette hovedmålet er det utledet følgende mål:

- Den norske kirke skal være en landsdekkende, lokalt forankret kirke.
- Den norske kirke skal ha en oppslutning som bekrefter dens karakter som folkekirke.
- Den norske kirke skal formidle evangelisk-luthersk tro og tradisjon og tilby trosopplæring til alle barn.
- Den norske kirke skal være organisert i samsvar med demokratiske prinsipper og verdier.

Som grunnlag for å beskrive resultatutviklingen for målene som er angitt ovenfor, er det utarbeidet et begrenset antall indikatorer som bispedømmerådene skal benytte i rapporteringen på bevilgningene.

Over statsbudsjettet blir det bevilget midler til prestatjenesten, virksomheten i de regionale - og sentralkirkelige råd, vedlikehold og restaurering av Nidarosdomen og tilskudd til ulike kirkelige organisasjoner og formål. I 2012 var beløpet rundt 1,6 milliarder kroner.

Over de kommunale budsjettene blir det bevilget midler til den lokalkirkelige virksomheten i menighetene og de kirkelige fellestrådene, herunder også midler til drift og vedlikehold av kirker og kirkegårder. Dette beløpet var i 2012 nær 2,6 milliarder kroner.

I tillegg blir det årlig overført ca. 25 millioner kroner fra avkastningen av Opplysningsvesenets fond: Dette bli i all hovedsak brukt til å finansiere prosjekt- og utviklingsarbeid i kirken. I alt er fondets årlige ytelser til kirken beregnet til rundt 144 millioner kroner.

Utover dette er en betydelig del av lokalkirkelige aktiviteter finansiert gjennom gaver. I 2012 var det totale beløpet av ofringer og gaver ca. 282 millioner kroner.

Når det gjelder tallene som ligger til grunn for klimafotavtryksanalysen, begrenses disse til de offentlige overføringene til Den norske kirke fra stat og kommune. Størrelsen på disse er

avhengig av budsjettvedtakene som hvert år fattes av henholdsvis Stortinget og landets kommunestyrer.

Som grunnlag for analysen av kirkens klimafotavtrykket i 2012 ble det hentet inn regnskapstall fra alle bispedømmene og Kirkerådet for dette året.

Tabellen nedenfor viser tall fra disse regnskapene, supplert med andre relevante parameter:

	Administrasjon (i kr)	Presteskap (i kr)	Antall sokn	Antall kirkebygg	Bevilgninger i kommunebudsj., 390 og 393 (i kr)
Kirkerådet	74 458 008				
Oslo	19 286 106	104 824 342	72	71	161 355 000
Borg	11 971 000	85 174 000	116	136	364 165 000
Hamar	13 366 460	81 849 823	163	201	221 036 000
Tunsberg	14 528 235	82 798 410	115	167	252 928 000
Agder/ Telemark	13 254 065	90 427 496	155	193	268 766 000
Stavanger	11 455 221	66 919 284	82	89	254 695 000
Bjørgvin	14 565 021	113 505 276	211	253	357 760 000
Møre	10 755 000	52 645 000	100	120	157 352 000
Nidaros	14 861 488	81 428 665	137	189	231 784 000
Sør- Hålogaland	10 517 000	57 722 000	96	155	162 012 000
Nord- Hålogaland	12 492 766	64 899 635	66	131	140 263 000
SUM	145 451 000	810 774 000	1261	1705	2 570 000 000
OVF	25 000 000				

Inns. midler	283 000 000				
--------------	-------------	--	--	--	--

Aktiviteter, ansatte og frivillige medarbeidere lokalt

I 2012 hadde Dnk rundt 5700 årsverk fordelt på 7700 ansatte. Derav var omtrent 75 % ansatt i fellesrådene og 1 % i menighetsrådene. Bispedømmene hadde dette året 1370 årsverk (25 %), i all hovedsak prester som er ansatt i bispedømmene, men har sitt virke i lokalmenighetene.

I tillegg er det beregnet en verdi tilsvarende 133 000 årsverk for den innsats som frivillige legger ned i Dnk. Dette tilsvarer 23 ganger årsverkene til alle kirkens ansatte.

Av en folkemengde på ca. 5 millioner er over 3,8 millioner medlem av Dnk. Fra statens side er det en uttalt forventning gjennom målformuleringene i tildelingsbrevene at Dnk må ha sitt hovedfokus på å kunne betjene folk i hele landet. Dermed utgjør tilbudet av et landsdekkende gudstjenesteliv, samt kirkelige handlinger som dåp, konfirmasjon, vigslor og gravferd det aller meste av kirkens aktiviteter. I 2012 ble det gjennomført nesten 65 000 gudstjenester med i alt over 6 millioner deltakere. Dessuten ble det gjennomført over 38 000 dåp, 41 000 konfirmasjoner, nesten 9 000 vigslor og 65 000 gravferd.

Arbeid sentralt og regionalt: ledelse og samordning

I tillegg til denne lokale kirkelige aktiviteten kommer Dnks regionale og sentrale forvaltning, administrasjon og ledelse. Her er det i underkant av 200 årsverk på nasjonalt og regionalt plan. Kirkerådets primæroppgave er å forberede og følge opp Kirkemøtets vedtak. Mellomkirkelig Råd ivaretar arbeidet med økumeniske og internasjonale spørsmål og kontakter. Samisk kirkeråd betjener samisk kirkeliv. De 11 bispedømmekontorene administrerer og samordner menighetene og lokalkirken. Biskopene er ledere for prestene i sitt bispedømme.

Del 2 Klimafotavtryksanalyse for Dnks virksomhet i 2012

2.1 Metode for beregning av klimafotavtrykk

Kirkerådet ønsket å kartlegge Dnks klimafotavtrykk for et gitt år, det vil si alle direkte og indirekte utslipp som forårsakes av kirkens aktiviteter og tjenesteproduksjon, definert i henhold til GHG-protokollen, se omtale ovenfor.

I samarbeid med firma MiSA, som har utviklet verktøyet *Klimakost*, beregnes klimafotavtrykket til en virksomhet med utgangspunkt i innrapporterte regnskapsdata, for eksempel fra kommune – stat- rapporteringen (KOSTRA) eller liknende.

Et **klimafotavtrykk** kan defineres som:

Klimagassutslipp i et livsløpsperspektiv forårsaket av produksjon av varer og tjenester konsumert av en geografisk definert enhet, uavhengig om utslippene skjer innenfor eller utenfor de geografiske systemgrenser»
(Larsen and Hertwich 2009)

I samtaler mellom MiSA og Kirkerådet ble Dnks organisasjonsstruktur kartlagt. Det ble bestemt at man, for å vurdere Dnks klimafotavtrykk, skulle se på virksomheten på tre nivåer: de kirkelige fellesrådene, bispedømmerådene og de sentralkirkelige rådene. Regnskapene fra disse dekker det aller meste av kirkens virksomhet. Det betyr at man som et første skritt må kartlegge hva som kjøpes inn av varer og tjenester av henholdsvis de kirkelige fellesrådene, bispedømmerådene og de sentralkirkelige rådene.

Til dette ble det benyttet regnskapsdata fra KOSTRA for regnskapsåret 2012. Disse gir oversikt over alle innkjøp gjort av alle kirkelige fellesråd og kommuner i Norge på et standardisert format for tjenestefunksjoner og innkjøpsarter.

I tillegg ble det innhentet tilsvarende regnskapstall fra alle bispedømmeråd, både for områdene kirkelig administrasjon og presteskap, og for Kirkerådet.

På grunnlag av disse dataene beregner MiSA med hjelp av verktøyet *Klimakost* genererte utslipp av klimagasser. Her brukes det fagmiljøener kaller kryssløpsanalyse og livsløpsvurdering.

Hva menes med dette? MiSA forklarer dette slik:

Miljøanalyser på produktnivå gjennomføres som regel med en livsløpsvurdering der man sporer de fysiske verdikjedene med tilhørende klimagassutslipp for å beregne de totale klimagassutslipp et produkt har i sitt livsløp.

En virksomhet forbruker imidlertid et så stort antall varer og tjenester at man som regel finner det hensiktsmessig å benytte kryssløpsanalyser. Disse «oversetter» økonomisk forbruk til klimabelastninger ved å se på og benytte sammenhenger mellom handelsmønster og utslippsintensiteter per handelssektor i tall hos Statistisk sentralbyrå.

Hva menes med livsløpsvurdering og kryssløpsanalyse?

Livsløpsvurdering er analysen av miljøpåvirkning gjennom livsløpet til produktsystemer.

Forståelsen av at miljøpåvirkning ikke er begrenset til enkeltlokasjoner eller -produkter; men snarere kan sees som konsekvenser av hele livsløpet til produkter og tjenester, er sentral i denne metoden. Livsløpet dekker alle aktiviteter fra utvinning av råmaterialer, via produksjon, bruk og avhending og evt. gjenbruk eller resirkulering (Baumann and Tillman 2004; ISO 2006).

Hovedideen bak *kryssløpsanalyse* (IOA) er å benytte informasjon i nasjonalregnskapet sammen med utslippsstatistikk for ulike økonomiske sektorer for å kalkulere alle direkte og indirekte utslipp forbundet med å levere en gitt miks av varer eller tjenester til sluttkonsum. De økonomiske ringvirkningene av å etterspørre 1 norsk krone (NOK) fra en sektor i økonomien kan kalkuleres og spores gjennom alle de sammenkoblede sektorene. Når den totale økonomiske aktiviteten generert av denne etterspørselen er beregnet, kan man så multiplisere denne med utslippsintensiteter (eksempelvis CO₂-ekvivalenter per NOK) for hver sektor for å finne totale (livsløps-) utslipp knyttet til denne leveransen på 1 NOK fra en gitt sektor.

(Definisjoner brukt av MiSA)

Enkelt sagt, så beregner MiSA hvilke klimautslipp som bli generert gjennom kirkens totale virksomhet, lokalt, regionalt og nasjonalt i løpet av 2012. Det vil si oppvarming og drift av kirkebygg, reising til og fra aktiviteter og møter, gjennomføring av gudstjenester og kirkelige handlinger, innkjøp samt all annen aktivitet. Disse beregningene legger en lang rekke sammenhenger og forutsetninger til grunn som det ikke kan gjøres rede for her, men som er lik for liknende beregninger for andre organisasjoner og institusjoner.

Hypotese

Før analysen ble gjennomført drøftet MiSA og Kirkerådet hvor, antakeligvis, kirkens klimapåvirkning ville være størst: Med utgangspunkt i kjennskap til kirkens organisasjon og aktiviteter både på lokalt og regionalt/sentralt plan er det å forvente at kirkens klimapåvirkning i stor grad vil komme fra bruk av stasjonær energi (særlig oppvarming av bygg) og forflytningsenergi (tjenestereiser, særlig bruk av bil og fly).

2.2 Resultater

Dnks klimafotavtrykk i 2012 = 107 tonn CO₂-ekvivalenter

107 000 tonn CO₂-ekvivalenter (CO₂e). Dette er summen av klimagassutslipp som er generert gjennom Dnks aktiviteter gjennom 2012. Men dette er bare et hovedtall. Nedenfor presenteres alle de resultatene som MiSAs klimafotavtrykksanalyse har vist for Dnks nivåer: Kirkerådet, bispedømmerådene, de kirkelige fellesrådene, samt kommunenes egen virksomhet knyttet til kirkelig virksomhet. Resultatene blir presentert på hvert av disse nivåene, i tillegg kommer en oppsummering av resultatene. Resultatene blir vist både i absoluttverdier av tonn CO₂e og som relative sammenligninger av resultatene.

I et vedlegg vises dessuten klimagassutslipp fra alle kommuner og kirkelige fellesråd sortert etter prosti og bispedømme.

Dette gjør det mulig å sammenligne tilsvarende områder, f.eks. i forskjellige bispedømmer eller fellesråd.

2.2.1 Samlet hovedresultat

Det gjennomførte klimaregnskapet for Dnk for 2012 viser, som nevnt ovenfor, et totalt klimafotavtrykk på drøyt 107 000 tonn CO₂e. Dette er sammenlignbart med klimafotavtrykket til kommunal tjenesteproduksjon i en stor norsk by på drøyt 100 000 innbyggere (omtrent som Drammen).

På nasjonalt nivå er det imidlertid mye mindre enn store offentlige tjenesteområder som utdanning (1,9 millioner tonn CO₂e) og helsetjenester (3,7 millioner tonn CO₂e)¹³.

¹³ http://www.misa.no/klimaregnskap_bedrifter/

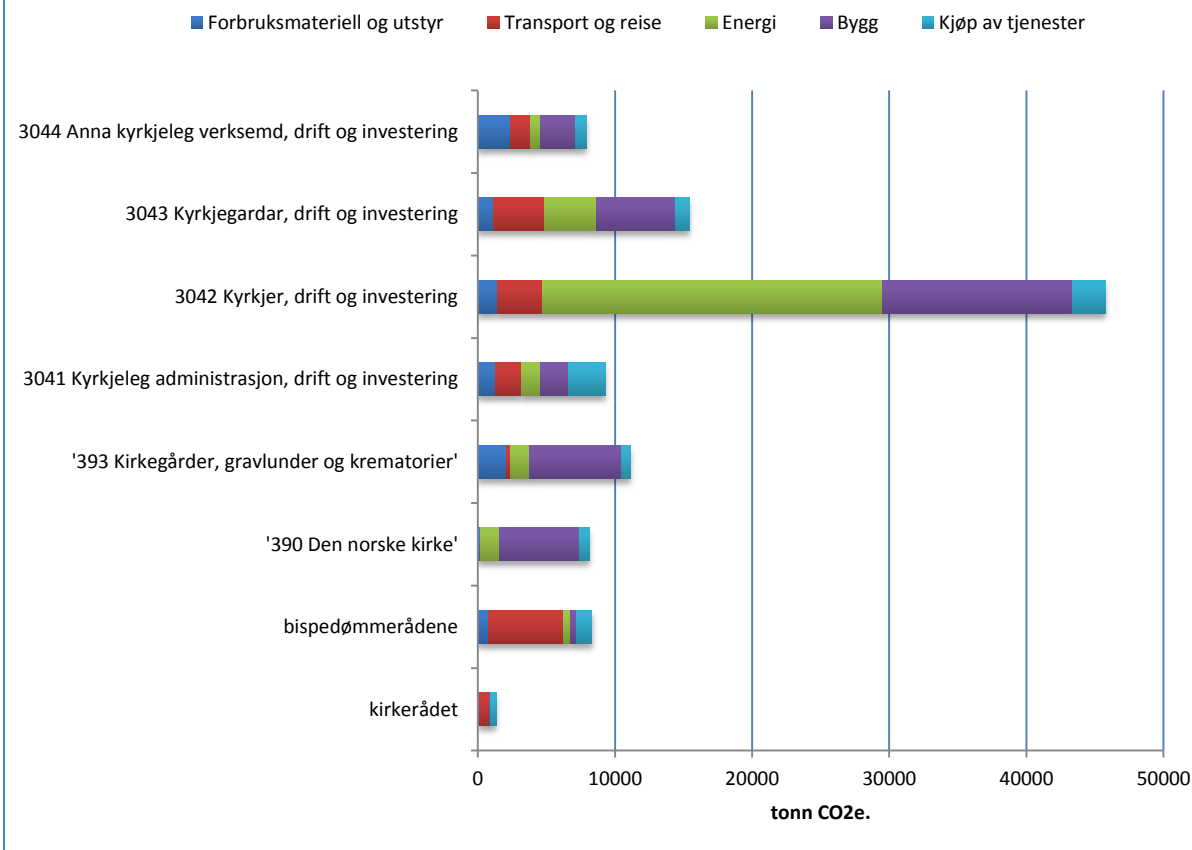
Resultatene er oppsummert i Tabell 1, fordelt på organisatorisk inndeling.

Klimafotavtrykk [tonn CO ₂ e]	Forbruks- materiell og utstyr	Transport og reise	Energi	Bygg	Kjøp av tjenester	SUM
Kirkerådet	117	710	1	122	392	1 341
Bispedømmerådene	783	5 432	530	446	1 128	8 318
390 Den norske kirke	189	15	1 387	5 792	733	8 116
393 Kirkegårder, gravlunder, krematorier'	2 068	343	1 363	6 719	666	11 158
3041 Kyrkjeleg administrasjon	1 309	1 839	1 421	2 037	2 668	9 273
3042 Kyrkjer	1 405	3 298	24 784	13 888	2 413	45 788
3043 Kyrkjegardar	1 159	3 688	3 830	5 736	1 002	15 416
3044 Anna kyrkjeleg verksemd	2 396	1 455	735	2 560	798	7 944
SUM	9 425	16 780	34 050	37 300	9 799	107 354

Tabell 1: Resultatoppsummering

Som vist her har Kirkerådet et relativt lavt klimafotavtrykk på drøyt 1 300 t CO₂e. Dette er hovedsakelig knyttet til reisevirksomhet, men også til noe kjøp av tjenester (IT-drift, etc.). Det lave bidraget til energi/ oppvarming skyldes trolig at dette er bakt inn i leieutgifter og derav er allokert under bygg-kategorien.

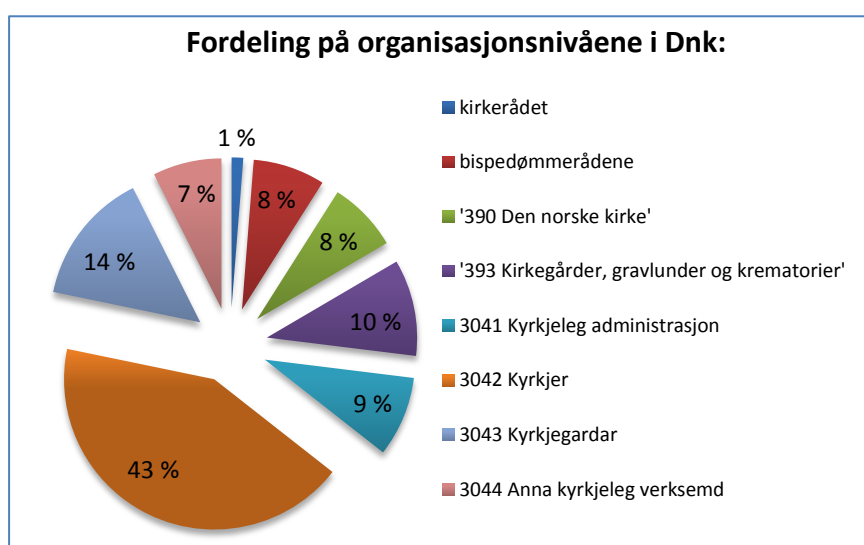
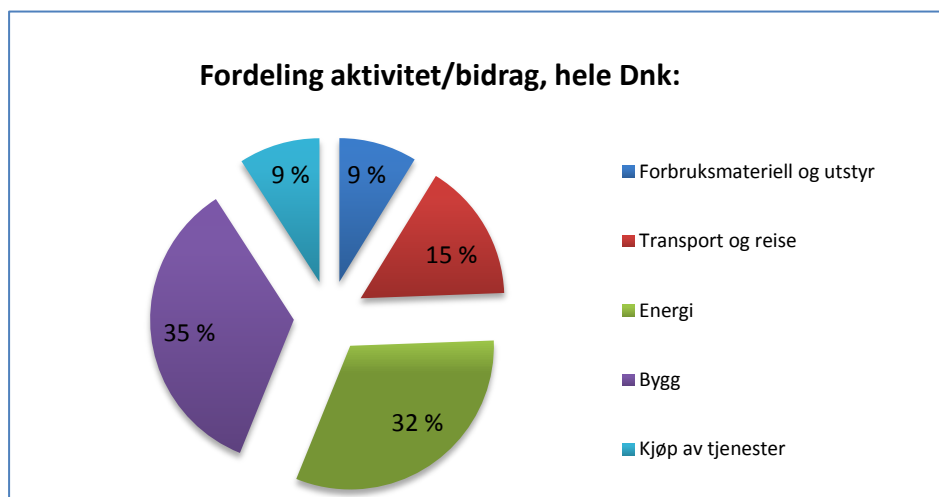
Resultatoppsummering for hele Dnk

Bispedømmene samlet har et noe større bidrag på drøyt 8 300 t CO₂e. Også her er det reisevirksomheten som dominerer.

Den kommunale aktiviteten for kirken (kommunenes egen drift) er gruppert under KOSTRA-funksjonene 390 og 393 og bidrar henholdsvis med 8 100 og 11 100 t CO₂e. Her er det utslipp knyttet til bygg-kategorien som dominerer. Utslipp tilknyttet vedlikehold og materialbruk til vedlikehold og nybygg er eksempler på bidrag til denne kategorien.

De fire resterende bidragene i klimaregnskapet er tilknyttet fellesrådene. Det er disse som samlet sett dominerer klimaregnskapet for Dnk med 78 400 t CO₂e. Dette er ikke så overraskende, siden fellesrådene representerer virksomheten til lokalkirken i hele landet, og dermed også den største andelen av ansatte, bygg og aktiviteter. For fellesrådene er det forbruk av energi som er det viktigste bidraget til klimafotavtrykket.

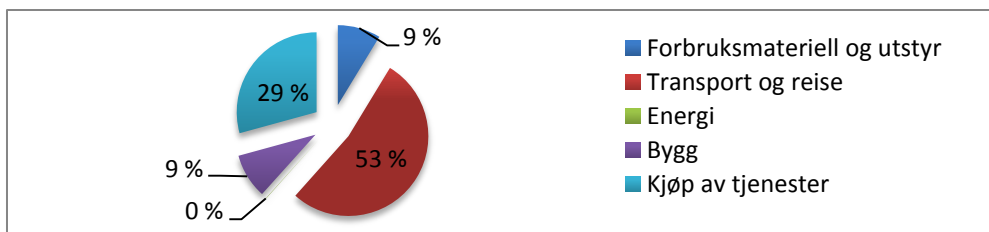

2.2.2 Resultater for Kirkerådet

Resultatene for Kirkerådet viser et relativt beskjedent bidrag på drøyt 1 300 tonn CO₂e. Ikke overaskende domineres klimafotavtrykket av reisevirksomhet. I tillegg er det et bidrag fra kjøp av tjenester på nærmere 400 tonn.

Byggkategorien (inkl. strømutfgifter) har et samlet bidrag på 122 tonn CO₂e. Forbruksmateriell og utstyr bidrar til sammen med 117 tonn CO₂e og består av utslipp fra innkjøp av blant annet inventar, edb-maskiner og rekvisita. Resultatene er oppsummert i tabellen og figuren nedenfor.

Kategori	tonn CO ₂ e
Forbruksmateriell og utstyr	117
Transport og reise	709
Energi	1
Bygg	122
Kjøp av tjenester	392
SUM	1 341

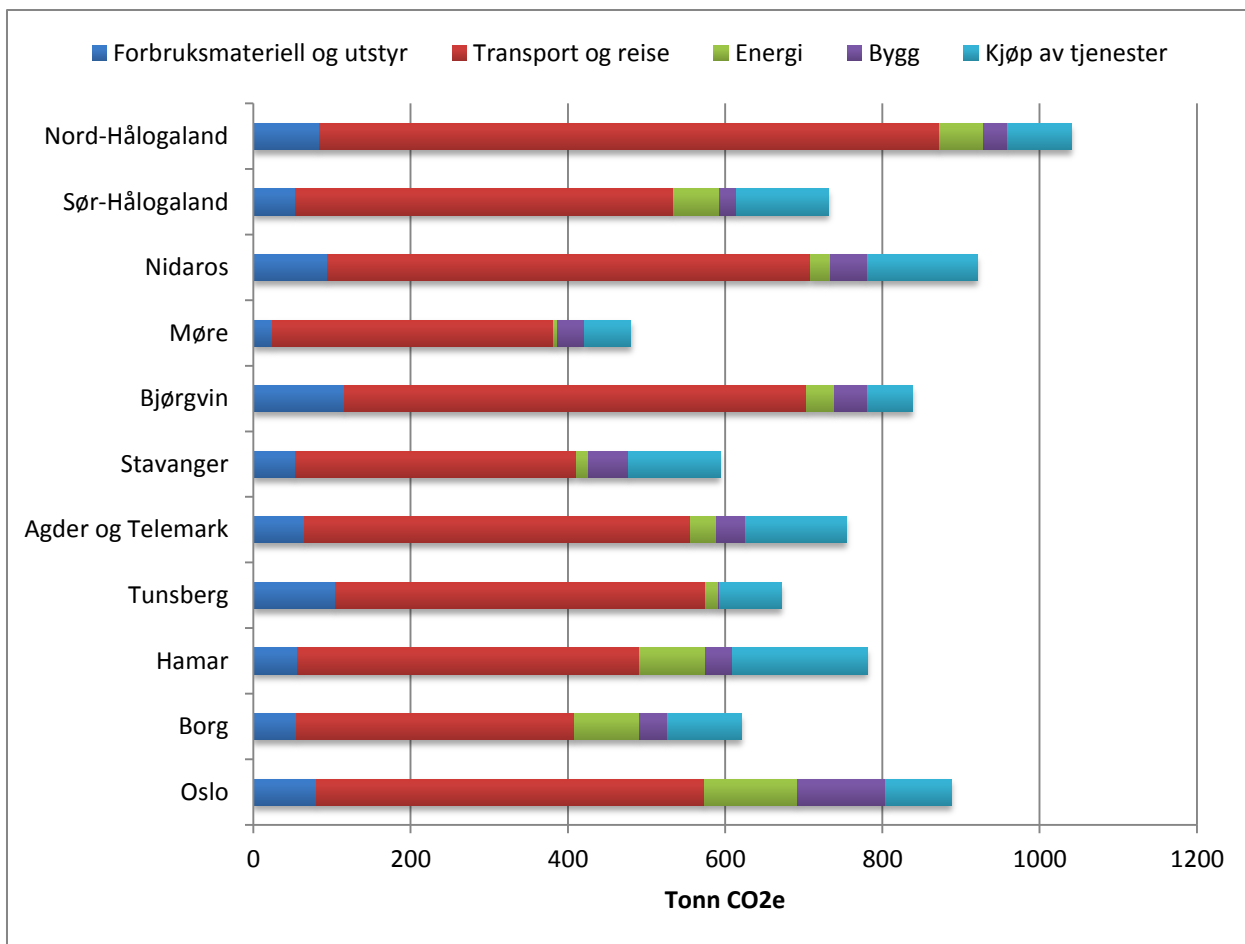

2.2.3 Resultater for bispedømmene

I tabellen og figuren nedenfor vises resultatene for bispedømmenes virksomhet. I tabellen er resultatene fordelt på kirkelig administrasjon og presteskap, mens man i figuren har samlet begge kategoriene. Til sammen utgjør klimafotavtrykket til bispedømmenes virksomhet drøyt 8 300 tonn CO₂e. Som vi ser av figuren domineres klimafotavtrykket til samtlige bispedømmer av reisevirksomhet, med et totalt bidrag på drøyt 5 400 tusen tonn CO₂e.

Andre bidrag er spredt på flere typer innkjøp og gruppert i forbruksmateriell og utstyr (783 tonn CO₂e.), energi (530 tonn CO₂e), bygg (446 tonn CO₂e) og kjøp av tjenester (1 128 tonn CO₂e). Her er det verd å merke seg at bidraget fra energiinnkjøp er noe usikkert siden det ikke er skilt på type energi som er innkjøpt.

	Tonn CO ₂ e per bispedømme	Forbruksmateriell og utstyr	Transport og reise	Energi	Bygg	Kjøp av tjenester	SUM
Kirkelig administrasjon	Oslo	23	63	88	112	29	316
	Borg	30	59	42	33	15	179
	Hamar	27	69	28	30	29	184
	Tunsberg	86	105	2	0	26	219
	Agder og Telemark	29	98	11	34	15	188
	Stavanger	26	61	7	44	17	155
	Bjørgvin	31	101	9	32	14	187
	Møre	9	79	4	33	11	135
	Nidaros	39	139	0	43	21	241
	Sør-Hålogaland	25	126	7	20	14	192
	Nord-Hålogaland	57	154	12	18	16	257
Presteskap	Oslo	23	263	27	1	49	364
	Borg	25	295	41	2	79	441
	Hamar	29	365	57	4	143	597
	Tunsberg	18	365	15	0	53	452
	Agder og Telemark	36	394	21	3	113	566
	Stavanger	27	296	9	7	99	439
	Bjørgvin	85	487	25	10	43	650
	Møre	15	279	1	1	49	345
	Nidaros	56	474	26	5	119	679
	Sør-Hålogaland	28	356	51	1	104	540
	Nord-Hålogaland	27	635	44	13	65	783
*	Oslo	34	167	3	0	4	208
	SUM	783	5432	530	446	1128	8318

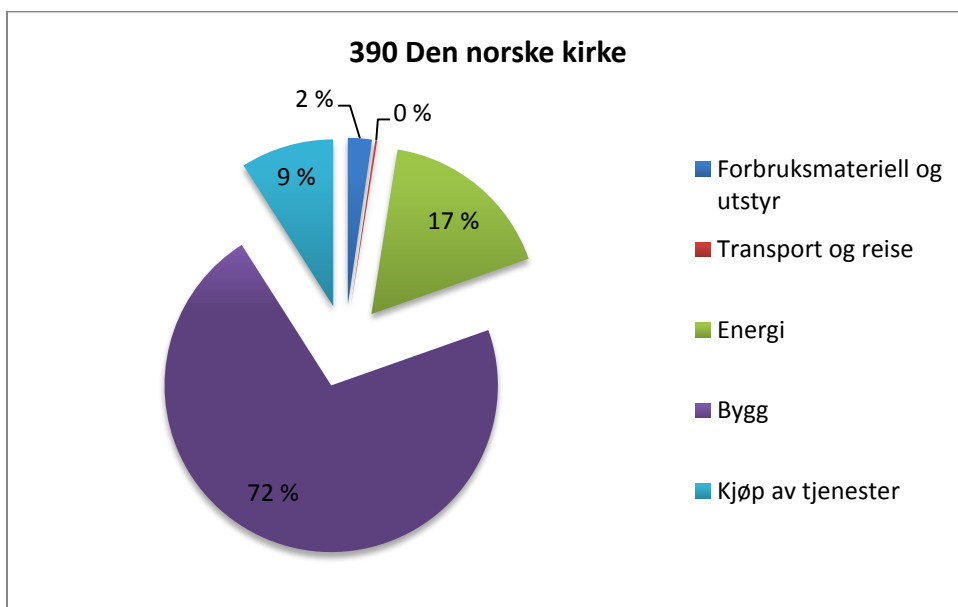
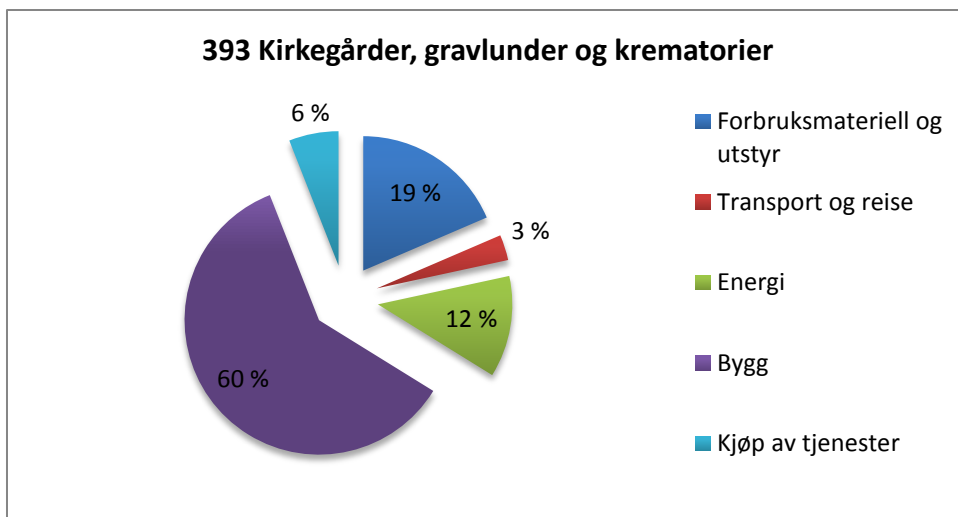

2.2.4 Resultater for kommunal virksomhet

Mye av ansvaret for kirkelig aktivitet er gitt til de kirkelige fellesrådene og finansiert gjennom kommunale overføringer. Noe virksomhet har allikevel kommunen selv fremdeles ansvar for. Resultatet av hva dette gir av klimabidrag er illustrert i tabellen og figuren. Resultater skilles på to ulike KOSTRA-funksjoner: 390 Den norske kirke og 393 Kirker, gravlunder og krematorier.

For begge funksjonene dominerer bygg-bidraget. Dette skyldes at kommunene fremdeles har betydelig ansvar for bygging og delvis også for vedlikehold av bygg og utvendige arealer, samt i noen kommuner også for drift og vedlikehold av kirkegårder og gravlunder. Ut over bygg – med et samlet bidrag på 12 500 tonn CO₂e, bidrar forbruksmateriell og utstyr (2 257 tonn CO₂e), transport og reise (358 tonn CO₂e), energi (2 750 tonn CO₂e) og kjøp av tjenester (1 398 tonn CO₂e).

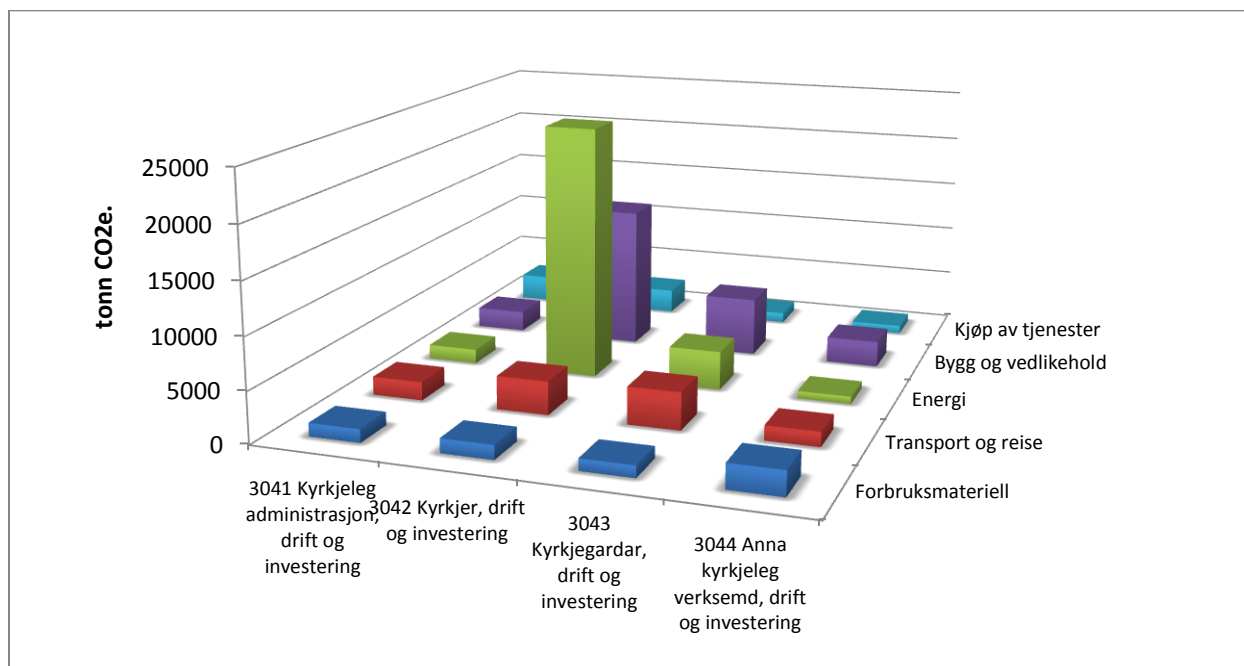
	'390 Den norske kirke'	'393 Kirkegårder, gravlunder og krematorier'	SUM
Forbruksmateriell og utstyr	189	2068	2257
Transport og reise	15	343	358
Energi	1387	1363	2750
Bygg	5792	6719	12511
Kjøp av tjenester	733	666	1398
SUM	8116	11158	19274

2.2.5 Resultater for fellesrådene

De kirkelige fellesrådene har det største bidraget til klimafotavtrykket til Den norske kirke med over 78 000 tonn CO₂e. De to største bidragene er fra energibruk og bygg og vedlikeholdsoppgaver, med et beregnet bidrag på henholdsvis 30 769 og 24 222 tonn CO₂e. Dette skyldes at fellesrådene har som oppgave å drifte og ivareta kirkebygg og kirkegårder. Andre bidrag fordeler seg på forbruksmateriell og utstyr (6 269 tonn CO₂e), transport og reise (10 281 tonn CO₂e) og kjøp av tjenester (6 880 tonn CO₂e). Resultatene er oppsummert i tabellen og figuren nedenfor.

	3041 Kyrkjeleg administrasjon	3042 Kyrkjer	3043 Kyrkjegardar	3044 Anna kyrkjeleg verksemd	SUM FELLESRÅD
Forbruksmateriell og utstyr	1 309	1 405	1 159	2 396	6 269
Transport og reise	1 839	3 298	3 688	1 455	10 281
Energi	1 421	24 784	3 830	735	30 769
Bygg og vedlikehold	2 037	13 888	5 736	2 560	24 222
Kjøp av tjenester	2 668	2413	1 002	798	6 880
SUM	9 273	45 788	15 416	7 944	78 421

2.2.6 Normaliseringer av resultatene

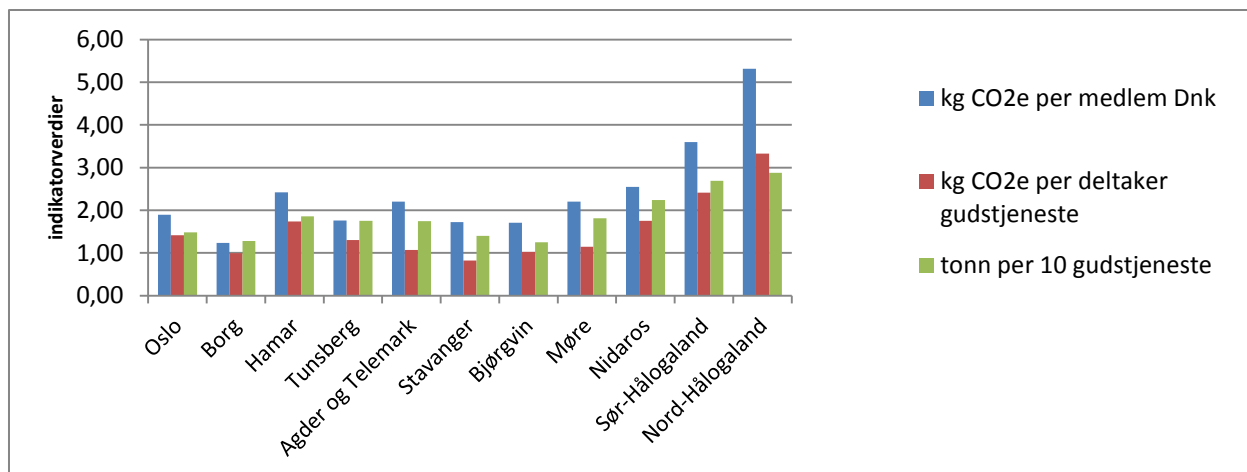
Normaliseringer og sammenligninger av bispedømmenes virksomhet

I tabellen nedenfor er resultatene for klimafotavtrykket per bispedømme normalisert på tre ulike måter: per medlem av Dnk, per deltaker på gudstjenester og antall gudstjenester. For sistnevnte velges tonn CO2e per 10 gudstjenester som indikator for på en mer hensiktsmessig måte å kunne sammenligne resultatene i samme skala:

		Oslo	Borg	Hamar	Tunsberg	Agder og Telemark	Stavanger	Bjørgvin	Møre	Nidaros	Sør-Hålogaland	Nord-Hålogaland
Tonn CO2e	Forbruksmateriell og utstyr	80	55	56	104	64	53	116	24	95	53	83
	Transport og reise	494	353	435	471	492	357	588	358	613	481	789
	Energi	118	83	85	17	32	15	35	5	26	58	56
	Bygg	113	36	35	0	38	51	42	34	47	21	30
	Kjøp av tjenester	83	94	172	79	128	117	57	59	140	118	81
	SUM	887	620	781	672	754	594	838	480	921	732	1040
Nøkkeltall	Medlemmer av Dnk	467k	501k	322k	382k	342k	344k	490k	217k	361k	203k	195k
	Deltakere, gudstjenester søn- og helligdag	458k	489k	355k	421k	588k	584k	660k	342k	397k	245k	227k
	Gudstjenester utenom søn- og helligdag	2302	1562	1320	1189	1336	1497	2385	730	1846	755	1351
	Deltakere, gudstjenester utenom søn- og helligdag	168k	133k	943k	945k	113k	135k	158k	76k	126k	58k	84k
	Gudstjenester med nattverd	3685	3271	2888	2637	2985	2745	4297	1914	2257	1966	2264
Indikatorer	kg CO2e per medlem Dnk	1,90	1,24	2,42	1,76	2,20	1,72	1,71	2,20	2,55	3,60	5,32
	kg CO2e per deltaker gudstjeneste	1,41	1,00	1,74	1,30	1,07	0,82	1,02	1,15	1,76	2,41	3,33
	tonn per 10 gudstjeneste	1,48	1,28	1,86	1,76	1,74	1,40	1,25	1,82	2,24	2,69	2,88
kg per medlem per kategori	Forbruksmateriell og utstyr	0,17	0,11	0,17	0,27	0,19	0,15	0,24	0,11	0,26	0,26	0,43
	Transport og reise	1,06	0,70	1,35	1,23	1,44	1,04	1,20	1,64	1,70	2,37	4,03
	Energi	0,25	0,16	0,26	0,05	0,09	0,04	0,07	0,02	0,07	0,29	0,29
	Bygg	0,24	0,07	0,11	0,00	0,11	0,15	0,09	0,15	0,13	0,10	0,15
	Kjøp av tjenester	0,18	0,19	0,53	0,21	0,37	0,34	0,12	0,27	0,39	0,58	0,42
	SUM	1,90	1,24	2,42	1,76	2,20	1,72	1,71	2,20	2,55	3,60	5,32

Tabellen viser at Sør- og Nord-Hålogaland bispedømme skiller seg noe ut, med et høyere bidrag enn resten av bispedømmene. Går vi mer i detaljene i tabellen ser man at dette skyldes hovedsakelig større utslipp fra reisevirksomhet, noe som kan forklares med større reiseavstander enn i andre deler av landet.

Ellers er det relativt stort samsvar mellom de ulike normaliseringsfaktorene. Noen forskjeller finner vi imidlertid. Borg har for eksempel lavest klimafotavtrykk per medlem i Dnk, Stavanger har lavest per gudstjenestedeltaker, mens Bjørgvin har lavest per gudstjeneste. Her er imidlertid forskjellene relativt små. En må derfor være forsiktig med å trekke for bastante konklusjoner på dette grunnlaget.

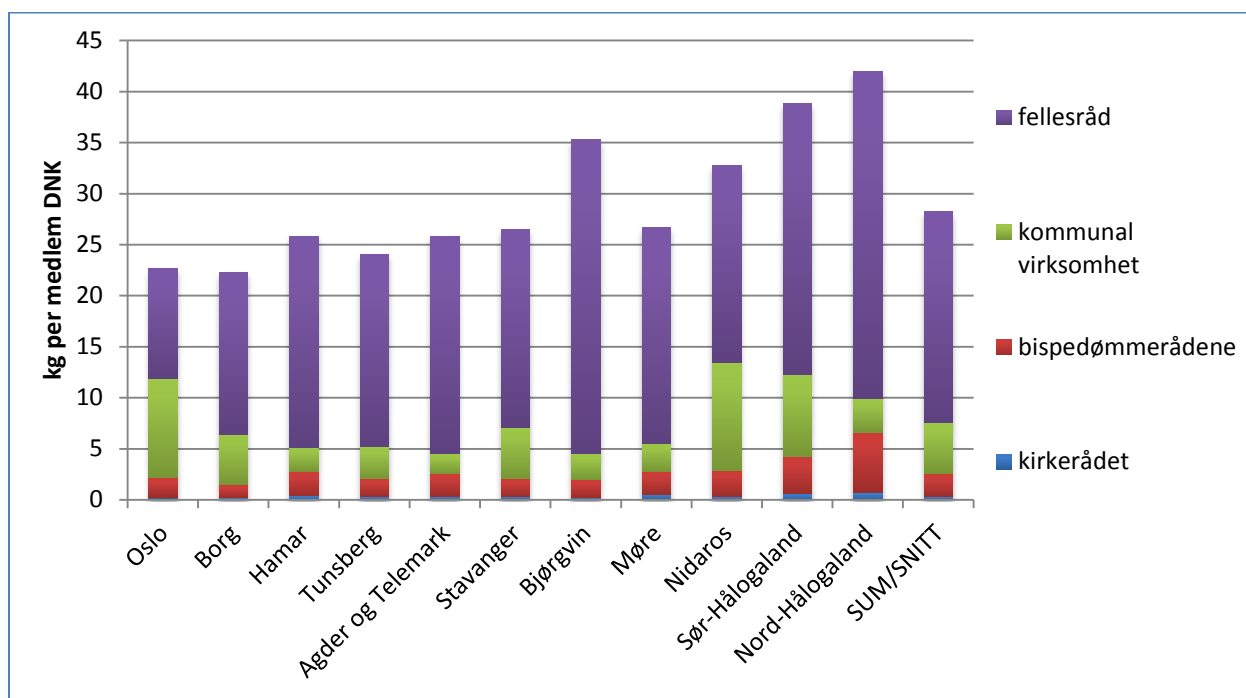

Normaliseringer og sammenligninger av totalt klimafotavtrykk per bispedømme

I tabellen og figuren nedenfor er alt klimafotavtrykket fordelt på de ulike bispedømmene. Klimafotavtrykket fra Kirkerådet på drøyt 1 % av Dnk fordeles jevnt mellom de ulike bispedømmene.

Resultatene normaliseres her kun etter antall medlemmer i Dnk. Resultatene i prosent er mye jevnere enn de var da vi kun så på bispedømmenes virksomhet. Grunnen til dette er at klimafotavtrykket til bispedømmene i mye større grad består av reisevirksomhet og er avhengig av reiseavstander. Men også for totalt klimafotavtrykk kommer Nord- og Sør-Hålogaland ut med det høyeste klimafotavtrykket på henholdsvis 42,0 og 38,8 kg CO₂e per medlem. Bjørgvin og Nidaros følger deretter med 35,3 og 32,7 kg CO₂e per medlem. De to sistnevnte har for øvrig det største klimafotavtrykket i absoluttverdi med henholdsvis drøyt 17 000 og 11 800 tonn CO₂ ekvivalenter. Lavest utslipp per medlem har Borg med 22 200 og lavest utslipp i absoluttverdi har Møre med 5 800 tonn CO₂e.

	Kirke - rådet	Bispedømme- rådene	kommunal virksomhet	fellesråd	SUM	# DNK	kg CO ₂ e / # DNK
Oslo	122	887	4 559	5 028	10 597	467 613	22,7
Borg	122	620	2 483	7 936	11 161	501 637	22,2
Hamar	122	781	744	6 680	8 328	322 383	25,8
Tunsberg	122	672	1 178	7 161	9 133	379 598	24,1
Agder og Telemark	122	754	668	7 303	8 847	342 617	25,8
Stavanger	122	594	1 730	6 670	9 115	344 223	26,5
Bjørgvin	122	838	1 260	15 055	17 274	490 007	35,3
Møre	122	480	601	4 610	5 813	217 751	26,7
Nidaros	122	921	3 824	6 961	11 827	361 668	32,7
Sør-Hålogaland	122	732	1 645	5 398	7 898	203 299	38,8
Nord-Hålogaland	122	1 040	580	5 619	7 361	175 247	42,0
SUM	1 341	8 318	19 274	78 421	107 354	3 806 043	28,2

2.3 Diskusjoner

Dette er første gang at en slik klimafotavtrykksanalyse for Dnks virksomhet foretas. Det finnes vel heller ikke andre kirkesamfunn eller organisasjoner i Norge eller andre land som man uten videre kan sammenligne resultatene med. Beslutningstakere på alle nivåer i Dnk bør se på resultatene av denne analysen, forsøke å identifisere forbedringsområder og gjennomføre tiltak som reduserer CO₂-utslippene.

I fellesskap kan man drøfte ambisjonsnivået for tiden fremover: Hvor mye vil man redusere innen 2020, 2030 eller 2050?

Først ved en ny tilsvarende analyse etter noen år vil det være mulig å trekke konklusjoner om effekten av gjennomførte tiltak.

Umiddelbart virker det totale klimafotavtrykket på drøyt 107 000 tonn CO₂ ekvivalenter ikke så veldig høyt hvis man sammenligner Dnks virksomhet med andre store offentlige tjenesteoppgaver som utdanning (1,9 millioner tonn) og helsetjenester (3,7 millioner tonn)¹⁴. Men man kan spørre om dette er relevante sammenlikninger. Det mangler tilsvarende verdier for andre kirkesamfunn eller lignende organisasjoner.

¹⁴ http://www.misa.no/klimaregnskap_bedrifter/

Klimafotavtrykk [tonn CO ₂ e]	Forbruks- materiell og utstyr	Transport og reise	Energi	Bygg	Kjøp av tjenester	SUM
Kirkerådet	117	710	1	122	392	1 341
Bispedømmerådene	783	5 432	530	446	1 128	8 318
390 Den norske kirke	189	15	1 387	5 792	733	8 116
393 Kirkegårder, gravlunder, krematorier'	2 068	343	1 363	6 719	666	11 158
3041 Kyrkjeleg administrasjon	1 309	1 839	1 421	2 037	2 668	9 273
3042 Kyrkjer	1 405	3 298	24 784	13 888	2 413	45 788
3043 Kyrkjegardar	1 159	3 688	3 830	5 736	1 002	15 416
3044 Anna kyrkjeleg verksemd	2 396	1 455	735	2 560	798	7 944
SUM	9 425	16 780	34 050	37 300	9 799	107 354

Tabell 2: Resultatoppsummering

Kirkerådets andel er relativ lav med drøyt 1 300 t CO₂e, hovedsakelig knyttet til reisevirksomhet.

Også bispedømmenes samlede bidrag på drøyt 8 300 tonn CO₂e er dominert av reisevirksomhet, med et totalt bidrag på drøyt 5 400 tonn CO₂e. Til sammen har kirkens nasjonale og regionale nivå ansvar for omtrent 10 % av utslippene.

Å sette felles søkelys på hvordan man kan minske avtrykket fra reisevirksomhet og IT-drift ville være et godt utgangspunkt for et målrettet klimaarbeid fremover.

Det er noe uklart og kan variere lokalt hvilke kirkelige aktiviteter som finansieres av kommunene vs. fellesrådene. Det er et spørsmål som bør utredes nærmere før en evt. ny analyse. I følge KOSTRA-rapporteringen for 2012 genererte kommunale utgifter på funksjonene 390 og 393 henholdsvis 8 100 og 11 100 tonn CO₂e.

Fellesrådene bidrar med totalt 78 400 tonn CO₂e til kirkens klimaregnskap og er dermed den desidert største andel. For fellesrådene ser vi at det er forbruk av energi som er det viktigste bidraget til klimafotavtrykket. Det er nok i stor grad i forvaltning, drift og vedlikehold (FDV) av kirkebyggene lokalt at de til sammen 67 % av utslippene fra bygg og energi har sitt utspring.

Derfor bør et utstrakt fokus på energibruk i kirkebygg og etablering av et godt samarbeid om FDV av kirkens bygg være det viktigste fokusområdene fremover. Her bør det ligge til rette for et utstrakt samarbeid med KA- Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon.

En videre drøfting av resultatene bør skje i første omgang i hver forvaltningsenhet: Kirkerådet, hvert bispedømme og hvert fellesråd (fellesrådene muligens samlet i hvert prosti) bør sette seg ned og vurdere:

- Hva er hovedkilden til våre CO₂-utslipp?
- Kan vi identifisere entydige «verstinger»?
- Hvilke konkrete tiltak kan vi gjennomføre for å minske utslippene?

- Kan vi sette oss et konkret, realistisk, men ambisiøst reduksjonsmål til neste måling (f.eks. 10 % reduksjon innen 2017)?
- Hvilken form for dialog og samarbeid med hverandre trenger vi til dette?
- Skal alle prostier melde inn til sitt bispedømme f.eks. to konkrete forbedringstiltak som skal iverksettes i sitt prosti, slik at bispedømmene og Kirkerådet i fellesskap kan sette et samlet mål for utslippsreduksjon?

Bare ved at hver enhet for seg, og i dialog med hverandre (prostivis, bispedømmevis, i felles temasamlinger, m.m.) drøfter dette, foretar man en nødvendig diskusjon av resultatene. Resultatet bør bli grunnlag for konkrete tiltak fremover, både i hver enhet for seg og samlet.

Tall fra andre tidligere rapporteringer

Kirkerådet som miljøfyrtårnbedrift

Kirkerådet har vært miljøfyrtårnbedrift (bransjekrav kontorvirksomhet) siden 2007 og ble resertifisert både i 2010 og 2013. Som statlig etat er Kirkerådet forpliktet til å innføre miljøledelse i egen virksomhet, men å etablere et verktøy for oppfølging, forbedring og sertifisering av egen praksis har vært en naturlig del av Dnks engasjement for miljø og rettferd. Også de fleste bispedømmekontorene har blitt miljøfyrtårnbedrifter eller jobber med å bli det.

Som en del av dette arbeidet rapporterer Kirkerådet både sine HMS-rutiner og nøkkeltall for innkjøp, avfall, energibruk og reisevirksomhet. I tillegg har Kirkerådet avtale om klimaregnskap med sitt reisebyrå.

Transportpolicy og reisevirksomhet

Som en del av Kirkerådets transportpolicy oppfordres alle i størst mulig grad å benytte tog, og det forsøkes å legge Kirkemøtet til steder hvor flest mulig kan bruke tog. Kirkerådet disponerer ikke egne kjøretøy. Det er nok i stor grad bruk av bil i tjenesten, og ikke minst bruk av flyreiser som dominerer klimautslippene på dette feltet.

Energibruk

Rådhusgata 1-3 er ikke energimerket. Energibruk til oppvarming har vært relativt stabil de senere år. Arealet som Kirkerådet disponerte i 2012 var på 1807 m². Den totale energibruken var på 212 136 kWh, noe som tilsvarer et energibruk på 117 kWh/m². Pr. årsverk utgjør det 3214,2 kWh.

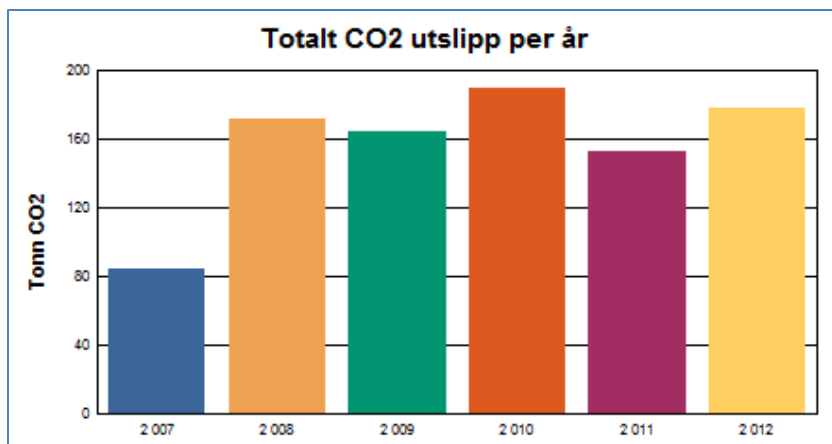
Kirkerådet rapporterte tallene nedenfor for energibruk og flyreiser til Miljøfyrtårn, som så beregnet genererte CO₂-utslipp:

År	Total utslipp	Energibruk ¹⁵ (kWh)	CO ₂ -ekv./ Scope 2	Antall flytimer	CO ₂ -ekv./ Scope 3 ¹⁶
2008	170,89 tonn	181 444	35,56 tonn	1790	135,32 tonn
2009	164,13 tonn	189 407	37,12 tonn	1680	127,01
2010	188,72 tonn	187 326	36,72 tonn	2008	152 tonn
2011	152,75 tonn	191 525	37,54 tonn	1524	115,21 tonn
2012	177,58 tonn	212 136	41,58 tonn	861 reiser ¹⁷	136 tonn

¹⁵ Omregningsfaktor 196 kg CO₂/kWh

¹⁶ Omregningsfaktor 75,60 kg CO₂/ flytime

Ut i fra denne rapporteringen oppgir Miljøfyrtårn følgende CO₂-utslipp for Kirkerådet:

Det er viktig å merke seg at Miljøfyrtårn baserer sin klimakalkulator på klassifiseringen fra Greenhouse Gas Protocol. Derfor er de fleste utslipp fra scope 3 (innkjøp av varer og tjenester) ikke medregnet.

Innkjøp

Det er laget en innkjøpsveileder, og miljøspørsmål vektlegges ved inngåelse av alle avtaler om kjøp og leie av rekvisita og maskiner. Det legges også vekt på miljø ved anbudsrunder.

Møter, materiell og avfall

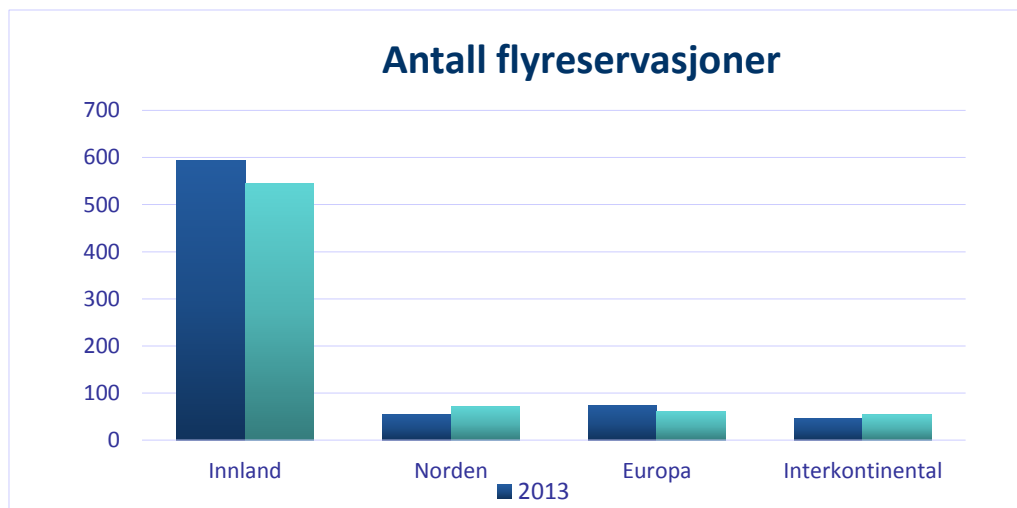
Ved inngåelse av kontrakter er miljø et av kriteriene som vektlegges ved inngåelse av kontrakter med aktuelle hoteller. Når det gjelder materiellproduksjon blir flere tidligere publikasjoner fra de sentralkirkelige råd ikke lenger trykket opp, men blir presentert digitalt. Det blir kildesortert så langt det er tilrettelagt for det av huseier og Oslo kommune. Kirkerådet er leietaker i Kirkens Hus, Rådhusgata 1-3.

Rapportering av CO₂- utslipp fra resiseleverandør Berg-Hansen

Kirkerådets reiseleverandør Berg-Hansen rapporterte følgende flyreiser for Kirkerådet:

Antall Kirkerådets flyreservasjoner hos Berg-Hansen 2012 og 2013		
	2013	2012
Innland	593	545
Norden	54	71
Europa	73	62
Interkontinental	47	54
Totalt	767	732

¹⁷ Norden, Europa, Verden

Det ser ut til å ha vært en økning av antall flyreiser fra året før, både i 2012 og 2013.

Det kan være forvirrende å se at det kan være store forskjeller i de beregnede klimagassutslippene. Det kan skyldes både unøyaktighet i de innrapporterte grunnlagstallene, men også forskjellige forutsetninger som ligger til grunn for beregningene. Det er derfor viktig fremover å samordne og sammenligne disse tall med hverandre for å skaffe et best mulig utgangspunkt for forbedringstiltak.

Del 3 Bærekraftig kirkeliv

3.1 Hvordan er klima, miljø, rettferd og bærekraft ivaretatt i sentrale arbeidsområder i kirken?

Kirkemøtets vedtak om klimameldingen ba om en konkretisering av hvordan alle ledd i kirken kan bidra til å realisere Dnks ambisjoner for klima og bærekraft. Del 1 og del 2 av denne klimameldingen fokuserer på arbeidet med klimaspørsmål og kan danne et grunnlag for å bestemme konkrete forbedringsmål og aktuelle tiltak. Men vedtaket går også ut på å «synliggjøre og etterspørre hvordan dette perspektivet er ivaretatt i andre arbeidsområder som diakoni, trosopplæring og gudstjenesteliv». Kirkerådet mener at dette besvares best med å vise hvordan sentrale fagfelt i kirken tar opp dette tema. Et slikt helhetsperspektiv ligger også til grunn for begrepet bærekraft (sustainability).

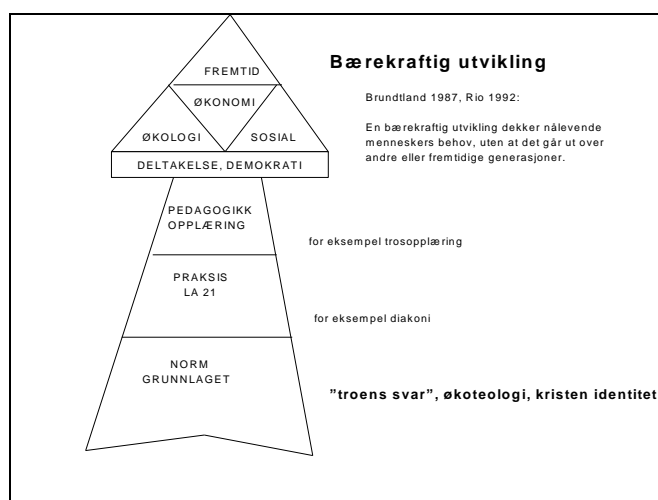
Bærekraft som et sentralt begrep

Allerede i sakspapiret til sak KM 4/07: *Bærekraft og skaperverk. Økumenisk prosjekt for endring av kirke og samfunn 2007-2017* ble begrepet *bærekraft* også fra Dnks ledende organer lagt til grunn som et nøkkelbegrep som viser hvordan mange områder må samhandle mot felles mål.

FNs definisjon fra 1987, oversatt til norsk, lyder:

En bærekraftig utvikling er 'en utvikling som tilfredsstillende nålevende generasjoners behov uten at det går på bekostning av framtidige generasjoners muligheter for å tilfredsstillende sine behov'. [...]

Som en hjelp til å illustrere delaspektene i dette begrepet utviklet Stiftelsen Idebanken en illustrasjon som ble kalt Bærekraftpila. Denne ble brukt i sakspapiret til sak KM 04/07:

For å være konsistent har Kirkerådet i mange år hatt fokus på å integrere perspektivene fra miljø, klima, rettferd og bærekraft i alle arbeidsområdene og i pågående plan- og reformprosesser. I sakspapiret til sak KM 4/12 *Skaperverk og bærekraft* ble det skrevet om gjennomslag i Dnks øvrige arbeidsområder:

De er tydelig til stedet i Dnks visjonsdokument og kommunikasjonsplattform. Samtidig har det stor betydning at diakonibegrepet ble omformulert i forbindelse med at Kirkemøtet 2007 vedtok ny plan for diakoni. Nå defineres diakoni som «en tjenende kirke som viser omsorg gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, kamp for rettferdighet og vern om skaperverket». Gjennom vektleggingen av diakonien i ny plan for trosopplæring er anliggendet også ivaretatt her. En god del av prosjektene i forsøksperioden hadde fokus på elementer fra miljø og bærekraft. Også ved arbeidet med gudstjenestereformen har man bevisst tatt med perspektivene fra SoB, både i innledningen til Gudstjenestepermen, i tekstene til arbeid med forbønnen, i den nye tekstboken og i veiledningen til gudstjenesteordningen. Her er spesielt feiringen av Skaperverkets dag nevnt flere steder, og det er opprettet egen tekstrekke for Skaperverket. I arbeidet med å utvikle ny salmebok er skaperverket et hovedtema blant de mange tusen salmene som er kommet inn i forbindelse med dette arbeidet. At perspektivene fra forbruk, rettferd og SoB så tydelig er til stede på alle disse områdene, er på sikt kanskje det mest avgjørende for å befeste en forståelse av at vern av skaperverket er en sentral og integrert del av kirkens liv og vårt forvalteransvar.

I forbindelse med utarbeiding av klimameldingen ble det tatt kontakt med de fagansvarlige for arbeid med gudstjeneste, diakoni, trosopplæring, kommunikasjon og drift i Kirkerådets sekretariat. De ble bedt om innspill til følgende spørsmål:

1. Hvordan er klima, miljø, rettferd og bærekraft ivaretatt i deres temaområde?
2. Forslag til en til to indikatorer som kan hjelpe til å måle utviklingen fremover.
3. utfordringer for, eller mulige bidrag fra fagområdet når det gjelder klima, miljø og bærekraft.

Nedenfor følger innspillene fra de forskjellige fagområdene.

3.1.1 Gudstjenesteliv

Tilbudet av et landsdekkende og variert gudstjenesteliv, samt kirkelige handlinger som dåp, konfirmasjon, vigslor og gravferd utgjør det aller meste av kirkens aktiviteter. I 2012 ble det gjennomført nesten 65 000 gudstjenester med i alt over 6 millioner deltakere. Dessuten ble det gjennomført over 38 000 dåp, 41 000 konfirmasjoner, nesten 9 000 vigslor og 65 000 gravferder. Gudstjenestelivet speiler mer enn noe annet kirkens identitet.

I arbeidet med gudstjenestereformen har man satt tydelig ord på perspektivene fra arbeidsfeltet miljø, rettferd og bærekraft.

Reformen har generelt medført en teologisk styrking av skapelsesteologien. Mennesket som en del av alt det skapte og vårt økologiske ansvar er tydeliggjort i gudstjenesteordningen, både i hovedgudstjenesten og i dåpsliturgien. Dette fremgår også i innledningen til Gudstjenestepermen, i veiledningene til gudstjenesteordningen og i tekstene til syndsbejænnelsen og i forbønnene. Dessuten kan det sees i den nye tekstboken og ikke minst

i at en ny temadag i kirkeåret *For skaperverket* er tatt inn og har en egen tekstrekke og en egen Dagens bønn (kollektbønn).

I den nye salmeboka (No13) er skaperverket et hovedtema i hovedavsnitt *II Gud, vår skaper* (nr 275 – 334) og i hovedavsnitt *V Mennesket i Guds verden* (nr 701 – 854). Her kan en særlig vise til underavsnittene *Forvalteransvar* og *ærefrykt for livet* (nr 711 – 729) og *Rettferd og fred* (nr 730-744).

For å konkretisere dette kan det vises til to teksteksempler:

1) Et av alternativene til menighetens syndsbejelse:

Hellige Gud, du har vist oss din gode vilje for livet. Du har gitt oss én jord til bolig for alle mennesker. Vi bekjenner at vi ved våre holdninger og handlinger skader det liv du har skapt, og har gjort deg imot. Tilgi oss vår synd. Gi oss visdom og mot til å gjøre din vilje.

2) Svein Ellingsen, som har flest salmer i den nye salmeboka, omtaler jorden som «vår mor»:

Ennå er håpet en levende flamme, lyset er tent i den mørkeste natt,
Ennå kan sårene leges og heles, vi kan forsones med jorden, vår mor.

At perspektivene fra forbruk, rettferd og Skaperverk og bærekraft (SoB) så tydelig er til stede på alle disse områdene, er på sikt kanskje det mest avgjørende for å styrke en kristen forståelse og spiritualitet hvor vern av skaperverket er en sentral og integrert del.

Forslag til indikatorer som kan gjøre det mulig å måle utviklingen fremover

En kan foreta undersøkelser av hvor mye salmene i underavsnittene *Forvalteransvar* og *ærefrykt for livet* og *Rettferd og fred* blir brukt i menighetene.

En kan undersøke hvordan SoB tematiseres i de tekstgjennomgåelsene som utgis til hjelp for prester i deres prekenforberedelse.

En kan undersøke hvor mange menigheter som feirer temadagen *For skaperverket*.

En kan undersøke forbønnene som menighetene tar i bruk med tanke på SoB.

Utfordringer og muligheter

Utfordringene ligger i å tilrettelegge for dette engasjementet i gudstjenestelivet uten at det oppleves som politisk aksjonisme eller en selvrettferdig moralsk pekefinger.

Et viktig bidrag ligger i den forankringen gudstjenestelivet kan gi til å integrere dette området i kristen forståelse og spiritualitet. Dagens konkrete utfordringer i spørsmål om klima, miljø og bærekraft kan tilføres en meningsfull og dyptgripende motivasjon og ramme for engasjement. Kirkens budskap om nåde kan gi en god basis for handling og engasjement.

Kirkerådet gjennomførte våren 2011 en enkel spørreundersøkelse vedrørende menighetens kjennskap, bevissthet og aktiviteter rundt miljø og SoB.

Undersøkelsen viste at integreringen av temaet i gudstjenestefeiringen er stor. Over halvparten av menighetene oppga at de feiret Skaperverkets dag. Noen bispedømmer utmerket seg positiv, som Hamar, Tunsberg og Sør-Hålogaland med verdier mellom 70 % og 80 %. Over to tredeler av menighetene oppgir at de feirer regelmessig friluftsgudstjenester, og et

stort flertall av menighetene (over 80 %) hadde integrert temaet som del av menighetenes forbønn.

3.1.2 Trosopplæring

Det er områdene faglig utviklingsarbeid, profilartikler og arrangement som peker seg ut som viktig når det gjelder trosopplæring.

Faglig utviklingsarbeid

Når det gjelder faglig utviklingsarbeid fokuseres det på dette perspektivet under utlysning av utviklingsmidler til fag- og forskningsprosjekter og materiell- og metodeutvikling. For eksempel har blant annet følgende prosjekter fått innvilget søknaden om utviklingsmidler i 2013/2014: Norges KFUK-KFUM-speidere: Speiding som trosopplæring i familien, Stefanusalliansen: Freedom of Belief International, KIFO Stiftelsen Kirkeforskning: Tro, tilhørighet og menneskerettigheter, IKO-Kirkelig pedagogisk senter: Jordvenn med hele skaperverket, KFUK-KFUM: Ung diakoni 15-18.

I Ressursbanken, som er en nettside med ressurser til menighetens arbeid med barn og unge og som inneholder ressurser fra menigheter, organisasjoner og samarbeidspartnere, ligger per dags dato 21 ressurser, utviklet av menigheter eller organisasjoner under «Grønn kirke» og 9 ressurser som direkte handler om rettferd/menneskerettigheter.

Flere breddetiltak inneholder ressurser om denne typen temaer, spesielt Lys våken og Gratulerer med dåpen. Mange konfirmantopplegg handler om miljø og rettferd.

Ungdommens kirkemøte har behandlet flere temaer knyttet til miljø og rettferd, f.eks. UKM sak 06/14 *Vårt daglige brød*.

Trosopplæringskonferansen ivaretar perspektivene gjennom seminar og sceneprogrammet.

Det jobbes tverrfaglig innen de sentralkirkelige råd og det er opprettet kontakt og samarbeid med relevante miljøer, f.eks. UNICEF, Redd barna, PRESS, Kirkens Nødhjelp, Miljøagenter.

Profilartikler

Når det produseres profilartikler i forbindelse med Trosopplæringsreformen så skjer dette etter Kirkerådets avtaler med leverandører med fokus på etiske og miljømessige retningslinjer.

Arrangement

I forbindelse med forskjellige arrangement tas det hensyn til miljøperspektivet gjennom samarbeidsavtaler og kontrakter om en grønn profil. Særlig i forbindelse med trosopplæringskonferansen vektlegges dette.

Forslag til indikatorer som kan hjelpe til å måle utviklingen fremover

To relevante indikatorer for å måle utviklingen kunne være antall menigheter som har minst et breddetiltak som handler om miljø, bærekraft og rettferd og antall menigheter som omtaler miljø, bærekraft og rettferd i grunnlagstenkningen i sine lokale trosopplæringsplaner.

Utfordringer og muligheter

Det kan være en utfordring at disse temaene blir nedprioritert i menighetene fordi det mangler gode grep og inngang til temaene: Hvordan snakker vi om dette? Hvordan kan temaene bli en integrert og naturlig del av trosopplæringen?

3.2.3 Diakoni

Innen diakonien er feltet rimelig godt ivaretatt, siden *vern om skaperverket* er en av de fire hovedsøyene i Diakoniplanen. Observasjonene nedenfor er i hovedsak basert på inntrykk og tilbakemeldinger, mindre på direkte undersøkelser.

Feltet har oppmerksomhet hos diakoner og diakoniutvalg, men det kan også være kilde til mer dårlig samvittighet og frustrasjon enn glede og stor iver.

Lokale diakoniplaner har i stor grad fokus på dette tema, men mer kunne vært gjort. At ikke mer blir gjort, har kanskje også sin grunn i *hvem* menighetsrådet velger til å sitte i diakoniutvalg. Her tenker man ofte veldig tradisjonelt og rekrutterer i liten grad personer med engasjement rettet mot klima og bærekraft.

En fordel med stor representasjon av eldre i diakoniutvalg er at dette er en generasjon som kjenner godt uttrykket «gudsfrykt med nøysomhet» og som gjerne kan hente opp og modernisere dette anliggendet.

Det er helt klart at det er stor fordel med ansatt diakon. En surveyundersøkelse som Kirekerådet gjennomførte i 2011 viste at feltet blir bedre ivaretatt med diakon i menigheten.

Det er i dag ca. 220 diakonstillinger. Kirkemøtet har vedtatt at alle menigheter innen 2020 skal ha diakon eller tilgang på diakonal kompetanse. Innen 2015 skal tilsvarende gjelde for alle prostier.

Forslag til indikatorer som kan hjelpe til å måle utviklingen fremover

De lokale diakoniplanene godkjennes av menighetsrådet. Til dags dato er det ingen sentrale kriterier for hva en slik plan skal inneholde for å bli godkjent. Det bør utvikles slike kriterier. En målbar indikator kan da være hvor mange menigheter som har diakoniplan som ivaretar kriteriene.

En annen indikator kunne være hvor mange ganger menigheten har deltatt på klimamarkeringer i lokalsamfunnet, gjerne sammen med andre (fakkeltog, stand på bydelsdager/lokalfestivaler etc). En slik indikator ville legge inn en underforstått oppfordring til samhandling.

Utfordringer og muligheter

Det kan til tider bli en tilsynelatende motsetning mellom å arbeide for skaperverket og miljø, eller for medmennesker. Det er derfor viktig å tydeliggjøre nestekjærlighetsaspektet også i miljøspørsmålene. Å utvikle nestekjærlighetsmotivet både for dem som leder i dag og for de generasjonene som kommer etter oss kunne være gunstig.

3.2.4 Kommunikasjon

Temaområdet miljø og bærekraft er tydelig forankret i Dnks kommunikasjonsplattform. En medarbeider i kommunikasjonsavdelingen jobber mye med å følge opp dette arbeidet og er blitt del av et tverrfaglig team i de sentralkirkelige råd. Inntrykket er at kirken som aktør på feltet er blitt stadig mer synlig de senere årene, uten at man har gjennomført egne undersøkelser av dette.

Det pågående kirkenett-prosjektet, bl. a. med Kirkepartner IKT as, har som mål å gjøre kommunikasjonen mellom folk på alle nivå i kirken enklere. Medlemmer skal kunne få utført tjenester via nett. Det er særlig lagt til rette for bruk av elektroniske skjema til bruk ved «bestilling» av kirkelige handlinger. Utvikling av intranett for hele kirken vil gjøre samhandling enklere, slik at reisevirksomheten vil kunne reduseres.

Tidligere har Kirkerådet hatt noen større utgivelser av periodika i papirform. Flere av disse er nå lagt ned eller digitalisert: Eksempler er *Årbok for Den norske kirke* og *Kirkeaktuell*. Generelt er terskelen for å lage trykksaker på papir høynet.

Forslag til indikatorer som kan hjelpe til å måle utviklingen fremover

En viktig indikator kan være å måle antall medie-oppslag med koblingen kirke og miljø/klima i løpet av et år; eller antall nyheter, pressemeldinger og kronikker om tema klima og miljø fra sentrale aktører i Dnk.

En annen indikator kan være utfasing av papir-håndbøker (Kirkevalg-håndbok og Håndbok for menighetsråd og fellesråd) og kutt i produksjon av brosjyrer og publikasjoner til fordel for informasjon på nett og nettkampanjer.

Utfordringer og muligheter

Det er viktig å kunne ta i bruk nye kanaler: Informasjonsstrømmen i samfunnet er så stor, omsetningshastigheten på visuell og grafisk design er så rask og befolkningens kommunikative kompetanse er så omfattende at kirken må bruke mye ressurser på å synes og komme til orde. Dette vil måtte ta ressurser fra andre områder i kirken.

3.2.5 Administrasjon

Administrasjonsavdelingen er opptatt av samfunnsansvaret og de miljøhensyn som følger av dette. I staten har det lenge vært fokus på at all forbruk og produksjon skal være mest mulig bærekraftig.

Kirkerådet har et ansvar for at miljøbelastningene knyttet til innkjøp, avfall, transport og energi blir minimale.

Kirkerådet har vært Miljøfyrtårn siden 2007. Sertifiseringen ble gjennomført i samarbeid med bl. a. Presteforeningen og Kirkens arbeidsgiver- og interesseorganisasjon KA. Huseieren av Kirkens Hus deltok også i begynnelsen av arbeidet, men fullførte ikke. Dette gjør det noe vanskeligere enn om huset hadde vært miljøsertifisert.

Gjennom arbeidet som Miljøfyrtårn-bedrift har det vært fokus på etablering av en egen innkjøpsveileder, avfallsinstruks og transportpolicy. Det er fokus på og oppfølging av

strømforbruket. Automatisk strømslukning er tatt i bruk. Lyset i kontorlokalene slukkes ved faste tidspunkt etter arbeidstid.

Det arbeides med reduksjon og sortering av avfall, bl.a. ved bruk av kildesortering og fokus på tosidig kopiering. Videre satses det på økt bruk av digitale løsninger. Internett er nå tilpasset iPad og mobil. Dette gjør at sakspapirer og dokumenter er lett tilgjengelig, noe som reduserer behovet for utskrifter.

Gjennom arbeidet med miljøfyrtårn-ordningen har det allerede i mange år vært bevissthet om at det er nødvendig å redusere reiser og dermed utslipp generert fra dette. Resultatene fra klimafotavtrykksanalysen viser at Kirkerådet fremover i enda større grad må ha fokus på dette. For relativ kort tid siden er videokonferanseutstyr blitt kjøpt og installert i Kirkens Hus. Det er derfor ventet at bruken av e-møter vil øke i fremtiden. Dette kan medføre vesentlige reduksjoner i CO₂- utslipp.

Ved innkjøp prioriteres om mulig miljøvennlige produkter. Direktoratet for forvaltning og informasjonssikkerhet (Difi) forvalter lov om offentlige anskaffelser. Miljøhensyn har fått stadig mer oppmerksomhet når anskaffelser i staten skal foretas. Leverandørene er blitt miljøsertifisert, og det er økt oppmerksomhet om å unngå å anskaffe produkter som benytter skadelige stoffer og kjemikalier. Krav til miljømerking på produktene er økt.

Difi har utviklet egne fagsider om sosialt ansvar i offentlige anskaffelser av produkter. Her tilbys hjelp til å motvirke slavearbeid, barnearbeid, diskriminering, risikofylt arbeidsmiljø, ekstreme arbeidstider, eksponering for helsefarlige kjemikalier og forbud mot fagorganisering. Kirkerådet benytter seg av dette tilbudet.

Forslag til indikatorer som kan hjelpe til å måle utviklingen fremover

Klimafotavtrykksanalysen viser at reisevirksomhet generelt, og antall flyreiser spesielt, er den viktigste indikatoren for å måle fremgang i arbeidet med å redusere Kirkerådets klimagass-utslipp.

Utfordringer og muligheter

Klimafotavtrykksanalysen viser at det er en rekke usikkerhetsfaktorer og unøyaktigheter når det gjelder deres målinger, sammenlignet med Miljøfyrtårns beregninger eller reiseleverandørens rapporteringer og beregninger. Dette viser at Kirkerådet bør forsøke å finne ut hvordan de forskjellige verktøyene på best mulig måte kan hjelpe til å gi et realistisk bilde av tilstand og forbedring av kirkens klimaarbeid.

Selv om det antakeligvis er en relativ høy bevissthet blant Kirkerådets ansatte på disse spørsmål, bør det kontinuerlig informeres og bevisstgjøres hvor viktig hver enkelt medarbeiders deltakelse er i disse spørsmål.

3.2 Hvordan kan det etableres bedre samhandling om mellom kirkens forskjellige aktører om klima og miljøledelse?

Klimafotavtrykksanalysen gir et totalbilde for hele kirken, men er sammensatt av mange ulike enkeltbidrag fra aktører som i stor grad er uavhengig av hverandre når det gjelder forvaltning av personalmessige og økonomiske ressurser. Dette er en stor utfordring for å møte klimagassutslipp med å prioritere og samordne handling som reduserer utslippene. I tillegg er ressurstilgangen veldig forskjellig fra sted til sted og fra bispedømme til bispedømme.

Uansett må samhandling til for å lykkes. Samarbeidsstrukturer er allerede etablert mange steder, mellom Kirkerådet og bispedømmene, men også mellom bispedømmene og lokalkirken, representert ved menigheter, fellesråd og prostier. Det er svært viktig at disse samarbeidsstrukturene videreutvikles og tas i bruk når det gjelder feltene miljø og bærekraft. Nedenfor følger en oversikt over hvilke oppfølgingspunkter de enkelt aktører bør ta ansvar for:

3.2.1 Hovedfokus fremover for Kirkerådet

Klimafotavtrykksanalysen viser veldig tydelig at det er reisevirksomhet som bør ha størst oppmerksomhet, hvis man ønsker å redusere Kirkerådets klimagassutslipp. I tillegg er det viktig å ha nok ressurser til nødvendig nasjonal koordinering av arbeidet for hele Dnk. Derfor bør Kirkerådet:

- Ha kritisk oppfølging av egen reisevirksomhet.
- Etablere og utvikle gode rutiner for bruk av videokonferanser.
- Samarbeide med OVF om etisk forvaltning av finans, skog, eiendom (Kirkens Hus), småkraftverk, m.m..
- Samarbeide med KA (og bispedømmene) om forvaltning, drift og vedlikehold av kirkebygg med spesielt fokus på energioppfølging.
- Lede og samordne kirkens arbeid på feltet nasjonalt.
- Samarbeide med bispedømme om miljø og bærekraft, bl.a. gjennom tilrettelegging og forvaltning av ordningen «Grønn menighet», materiellutvikling og kursing av lokale ressurspersoner og nettverk.
- Samarbeide med eksterne aktører (myndigheter, organisasjoner) både nasjonalt og internasjonalt.
- Rapportere arbeidet på feltet intern og eksternt, bl.a. i Kirkerådets årsmeldinger og til Miljøfyrtårn.

3.2.2 Hovedfokus fremover for bispedømmene

Også for bispedømmens klimafotavtrykk er reisevirksomhet sentralt. I tillegg har bispedømmene en svært viktig samordningsfunksjon mellom nasjonale målsettinger og kirkens hverdag slik den gjenspeiles i menighetenes og de kirkelige fellesrådenes aktiviteter.

- Ha kritisk fokus på egen reisevirksomhet.
- Etablere og utvikle gode rutiner for bruk av videokonferanser.
- Kontinuerlig etterspørre engasjement på dette arbeidsfeltet lokalt, bl. a. ved visitaser og gjennom prostene.
- Etablere og synliggjøre bispedømmenes ansvarlige kontaktperson for arbeid på feltet.
- Etablere og drifte en ressursgruppe for arbeidet.

- Veilede, motivere og samordne menighetenes og fellestrådene i bispedømmet.
- Etablere og pleie kontakt med Kirkerådet og sentrale samarbeidspartnere.
- Rapportere arbeidet til Miljøfyrtårn og i bispedømmenes årsmeldinger.

3.2.3 Hovedfokus fremover for menigheter og kirkelige fellestråd

Det er lokalt i menighetene og kirkebyggene at det meste av kirkens aktiviteter finner sted. Det er derfor også naturlig at det er her at det meste av kirkens klimagassutslipp genereres. Derfor må Kirkerådets og bispedømmenes arbeid hele tiden ha menighetenes ve og vel i fokus. Det er bare hvis samordningen lykkes, og det lykkes å etablere en felles bevissthet om klimautfordringen og et felles engasjement for medmennesker og skaperverket, at kirken virkelig kan utnytte sitt store handlingspotensial. Oppfølgingspunkter lokalt er:

- Etablere og bruke aktivt ordningen «Grønn menighet», også med vekt på fellestrådenes ansvarsområder.
- Samtale og samarbeide om miljø og bærekraft på fellestråds- og prostnivå, og i samarbeid og kontakt med bispedømmene vurdere egne bidrag og forbedringspunkter i klimaarbeidet.
- Samarbeide om en ressursperson på feltet på prostnivå.
- Planlegge og gjennomføre konkrete tiltak når det gjelder forvaltning, drift og vedlikehold (FDV) av kirkebygg, med særlig vekt på energioppfølging.
- Benytte seg av KAs ressurser vedr. enøk og bruke kirkebygg-databasen aktivt.
- Undersøke hvordan perspektivene er ivaretatt i menighetenes arbeid med gudstjenesteliv, trosopplæring, diakoni, kommunikasjon og administrasjon.
- Pleie kontakt med og foreta enkel rapportering om arbeidsfeltet til bispedømmet i sammenheng med menighetens årsmelding.
- Vurdere økumenisk og lokalt samarbeid på feltet.

3.2.4 Hovedfokus fremover for KA

Kirkens arbeidsgiver- og interesseorganisasjon KA har som sitt hovedfokus å tilrettelegge best mulig for kirkens arbeid lokalt og er en viktig støttespiller ikke minst for fellestrådenes virksomhet. KA har en egen kirkebygg-avdeling.

Siden det er nettopp oppvarming, forvaltning, drift og vedlikehold av landets rundt 1600 kirkebygg som er det enkeltområde med størst utslipp av klimagasser, er det helt nødvendig å etablere et tett samarbeid mellom Kirkerådet, bispedømmene og KA om oppfølgingen.

Viktige stikkord er her:

- Samarbeide med Kirkerådet og bispedømmene om veiledning og oppfølging av menighetene og fellestrådene når det gjelder miljø og klima.
- Samarbeide med Kirkepartner IKT AS om innføring av et felles webbasert SD-anlegg for målrettet energieffektivisering og god inneklime i kirkene.
- Samarbeide med Kirkepartner IKT AS om innføring av et felles webbasert fdv-system som skal gi riktig ressursbruk, samt god og kostnadseffektiv kirkebyggforvaltning.
- Fortsette fokus på effektivisering av energibruk og kirkebyggforvaltning.
- Styrke lokal kompetanse om riktig inneklime for å oppnå god bevaring av orgel, inventar og kirkekunst.

- Samhandle om felles tilstandskontroll for kirkebygg for riktig ressursbruk og kostnadseffektiv kirkebyggforvaltning.
- Utforme miljøstandard for bygging av nye kirker og utforme miljøriktige oppvarmingsløsninger, samt gjennomføre solkraft- og vindkraftprosjekter.
- Kartlegge klimaendringenes påvirkning og økt fare for flom og brann for kirker og kirkegårder/gravlund.

Denne listen inneholder 8 oppfølgingspunkter for alle de fire aktører/grupper av aktører. De fleste av dem har fokus på eller et sentralt element av samarbeid i seg.

Organisasjonsstrukturen og fordelingen av menneskelige og økonomiske ressurser gjør dette helt nødvendig.

Kirkerådet har satt av ressurser for å følge dette arbeidet opp i 2015, ikke minst i samarbeid med bispedømmene og KA.

Det er nettopp en stor mangel på vilje og evne til samarbeid som har preget arbeidet med klimaspørsmål både i Norge, mange andre land og globalt.

Lykkes Dnk med å etablere et godt, forpliktende og kraftfullt samarbeid, kan kirken både redusere sine egne utslipp og bli et eksempel for andre samfunnsaktører. Samtidig kan det legge et godt grunnlag for mange forbedringer og en betydelig reduksjon av klimagassutslippene. Disse bør kunne måles ved en senere måling. Når en slik måling bør gjennomføres og hva en felles kirkelig målsetting for utslippsreduksjon bør være for 2020 eller 2030 er opp til Kirkerådet og bispedømmene å vurdere i fellesskap.